

Iceland
Liechtenstein
Norway grants

GMINA MIASTO
TOMASZÓW MAZOWIECKI

EKOPOZYTYWNY TOMASZÓW

PROGRAM EDUKACJI EKOLOGICZNEJ

Wspólnie działamy na rzecz Europy **zielonej**,
konkurencyjnej i sprzyjającej integracji społecznej

DLA SZKÓŁ
I PRZEDSZKOLI

Projekt pn. "TOMASZÓW MAZOWIECKI - ARENA POZYTYWNEJ ENERGII: wzmocnienie spójności społecznej i gospodarczej oraz podniesienie jakości środowiska naturalnego w Tomaszowie Mazowieckim" wsparty przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię, finansowany w ramach Programu "Rozwój Lokalny" ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego 2014-2021

ŹRÓDŁA

OŚRODEK DZIAŁAŃ EKOLOGICZNYCH

WYKONAWCA Ośrodek Działań Ekologicznych „Źródła”
Łódź 90-602, ul. Zielona 27
www.zrodla.org

Opracowanie:
Małgorzata Świderek

Współpraca:
Karolina Baranowska
Anna Chomczyńska-Czepiel
Krzysztof Wychowatek

ZAMAWIAJĄCY Gmina Miasto Tomaszów Mazowiecki
ul. Polskiej Organizacji Wojskowej 10/16
97-200 Tomaszów Mazowiecki

DATA OPRACOWANIA grudzień 2022

Spis treści

1. Dlaczego potrzebujemy edukacji ekologicznej?	5
Wnioski z raportu Światowego Forum Ekonomicznego 2022	5
Kantar i European Climate Foundation	5
Cele Zrównoważonego Rozwoju: Agenda 2030	7
2. Diagnoza.....	9
Edukacja ekologiczna w podstawie programowej	9
Edukacja ekologiczna w szkolnych programach profilaktyczno-wychowawczych	13
Akcje i programy o tematyce ekologicznej realizowane przez szkoły i przedszkola.....	13
3. O Programie	15
Misja programu.....	15
Kluczowe zagadnienia (obszary tematyczne).....	15
Edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody	15
Ochrona zwierząt.....	15
Kształtowanie proekologicznego styl życia (w tym niska emisja, wody i innych zasobów).....	15
Katastrofa klimatyczna – mitygacja i adaptacja do zmian klimatu	16
Zrównoważony rozwój	16
Konstrukcja programu.....	16
Odbiorcy programu.....	16
4. Plan działań Programu	18
Edukacja przedszkolna	18
Działania realizowane w placówkach	18
Roczny plan działań	19
Wsparcie placówek w realizacji programu edukacji ekologicznej (po stronie organu prowadzącego).....	21
Szkoła podstawowa (cała placówka).....	22
Wsparcie placówek w realizacji programu edukacji ekologicznej (po stronie organu prowadzącego).....	22
Szkoła podstawowa – pierwszy etap edukacyjny (edukacja wczesnoszkolna).....	23
Działania skierowane do uczniów edukacji wczesnoszkolnej:.....	23
Roczny plan działań w edukacji wczesnoszkolnej.....	23
Szkoła podstawowa – drugi etap edukacyjny (klasy IV-VIII)	26
Działania skierowane do uczniów II etapu edukacyjnego:	27
Roczny plan działań dla drugiego poziomu edukacyjnego	27
Nauczyciele przedszkolni i szkół podstawowych pogłębianie kompetencji nauczycieli w zakresie edukacji ekologicznej	30
Rodzice dzieci i młodzieży	31
5. Oczekiwane rezultaty i ich wskaźniki	33

6. Kalendarz świąt ekologicznych	35
7. Przykładowe warsztaty	45
Przykładowe warsztaty dla przedszkolaków i uczniów edukacji wczesnoszkolnej.....	45
Warsztat „Dostęp do wody”	45
Warsztat „Powietrze i jego zanieczyszczenia”	46
Warsztat terenowy „Jakim powietrzem oddychamy?”	46
Warsztat „Skąd pochodzi Twój posiłek?”	46
Warsztat terenowy „Przyroda jest ciekawa!”	47
Warsztat terenowy „Zabawy na łące”	47
Przykładowe warsztaty dla uczniów drugiego etapu edukacyjnego.....	48
Warsztat „Dostęp do wody na świecie”	48
Warsztat „Co to jest ślad wodny?”	49
Warsztat „Powietrze i smog”	49
Warsztat „Zmiany klimatu - podstawy”	49
Warsztat „Skutki zmian klimatu”	50
Warsztat „Czy wszyscy mogą najęść się do syta?”	50
Warsztat „Sprawiedliwy handel”	51
Warsztat „Przyroda jest ciekawa!”	51
Warsztat „Przyrodniczy zmysł”	52
8. Inspirujące miejsca do edukacji przyrodniczej i ekologicznej.....	53
Miejsca, polecane przez nauczycieli na lekcje w przyrodzie:.....	53
Instytucje i osoby do współpracy:.....	53

1. Dlaczego potrzebujemy edukacji ekologicznej?

Wnioski z raportu Światowego Forum Ekonomicznego 2022

W tegorocznym raporcie Światowego Forum Ekonomicznego o współczesnych ryzykach globalnych¹ respondenci światowego badania w pierwszej dziesiątce najpoważniejszych (o największym wpływie) zagrożeń globalnych w ciągu najbliższych 10 lat wskazują aż pięć zagrożeń ekologicznych, w tym trzy bezwzględnie najpoważniejsze zagrożenia zajmujące trzy pierwsze miejsca, to zdaniem respondentów:

- niepowodzenie działań na rzecz klimatu,
- ekstremalne warunki pogodowe,
- utrata różnorodności biologicznej.

W pierwszej dziesiątce zagrożeń znalazły się jeszcze – odpowiednio na miejscu 7 i 8 – dwa inne zagrożenia ekologiczne:

- antropogeniczne szkody w środowisku,
- kryzys zasobów naturalnych.

Jednocześnie, według raportu, wymienione wyżej zagrożenia są również najbardziej prawdopodobnymi ryzykami w perspektywie 5-10 lat.

Najpoważniejsze zagrożenie, którym jest zdaniem respondentów załamanie się działań na rzecz klimatu, zostało w raporcie zasygnalizowane tak:

Respondenci GRPS oceniają „niepowodzenie działań na rzecz klimatu” jako największe długoterminowe zagrożenie dla świata i ryzyko o potencjalnie najpoważniejszych skutkach w ciągu następnego dziesięciolecia. Zmiany klimatyczne już teraz szybko przejawiają się między innymi w postaci susz, pożarów, powodzi, niedoboru zasobów i utraty gatunków. W 2020 roku wiele miast na całym świecie doświadczyło ekstremalnych temperatur niewidzianych od lat – takich jak rekordowo wysoka temperatura w Madrycie (42,7°C) i najniższa od 72 lat temperatura w Dallas (-19°C), a regiony takie jak koło podbiegunowe mają średnie temperatury latem wyższe o 10°C².

Kantar i European Climate Foundation

Z kolei tegoroczny raport badawczy Kantar i European Climate Foundation zrecenzowany przez Radę Klimatyczną Przy UN Global Compact Network Poland³ ujawnia, że ze stwierdzeniem „Stan, w jakim

¹ The Global Risks Report 2022, 17th Edition, World Economic Forum®, wef.ch/risks22

² The Global Risks Report 2022, 17th Edition, s. 8

³ <https://ziemianieatakuja.pl/raport-2022/>

znalazła się Ziemia, jest poważny i wymaga natychmiastowych działań” zgadza się 69% respondentów, w tym 36% zdecydowanie. Raport stwierdza:

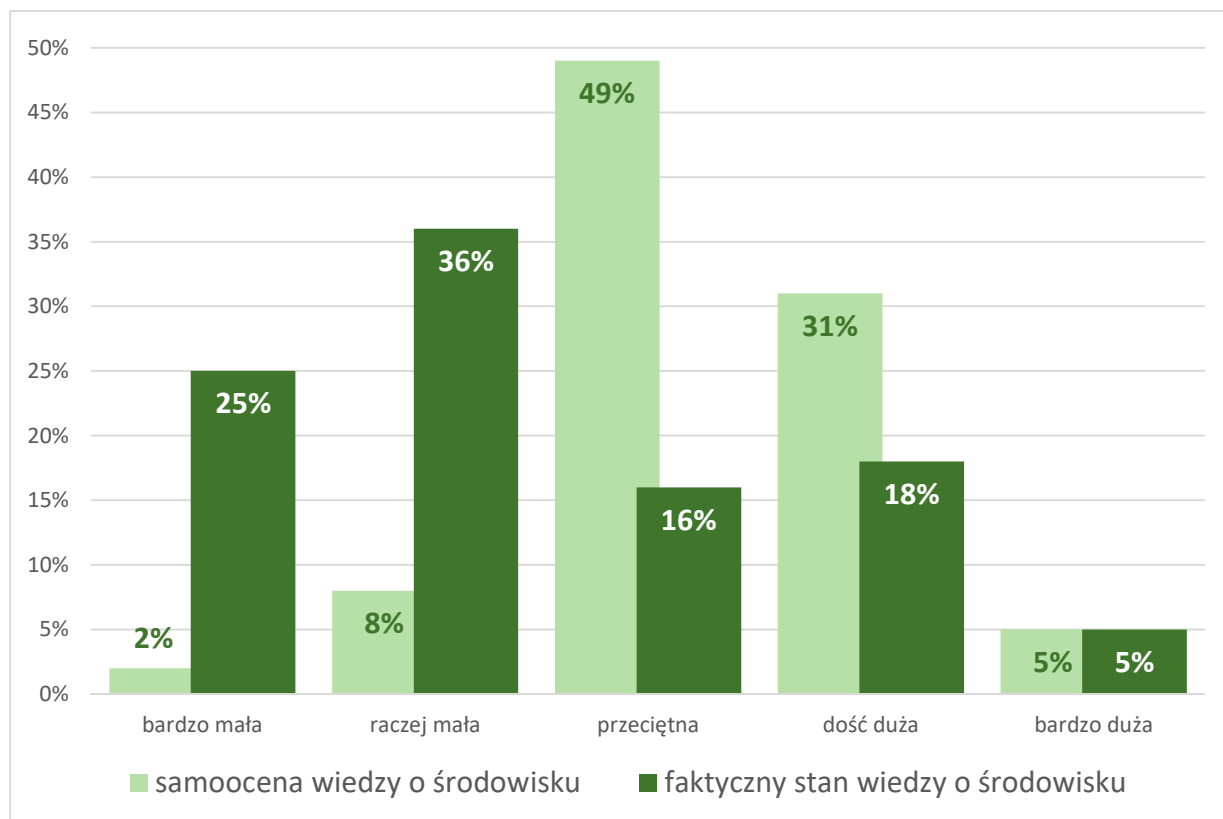
„Pomiar postaw wobec katastrofy środowiskowej pozwala zaobserwować cztery główne zjawiska:

- 1. **Katastrofa środowiskowa to fakt.** Niemal trzy czwarte badanych zgadza się, że katastrofa to prawda i że czas już na działanie, a nie „gadanie”. Wyniki badania wskazują, że na przestrzeni ostatnich lat problem zmiany klimatu oraz katastrofy środowiskowej przebiły się do powszechnej świadomości, natomiast jako państwo i społeczeństwo nie przeszliśmy do przeciwdziałania czy adaptacji do tych zjawisk.*
- 2. **Brak sprawczości na poziomie jednostki.** Jako jednostki czujemy się bezbronni i pozbawieni narzędzi przeciwdziałania oraz adaptacji do efektów zmiany klimatu. 1 na 8 osób twierdzi twardo, że to inni są odpowiedzialni za obecny stan rzeczy, w związku z tym nie zamierza podejmować żadnych działań. 3 na 10 osób czuje, że za mało znaczą, by mieć jakikolwiek wpływ na przeciwdziałanie katastrofie środowiskowej. Nadziej nie napawa fakt, że brak chęci działania znacznie częściej deklarują osoby młode (18-25 lat). Czy to właśnie młodzi nie są najbardziej przytłoczeni ostatnimi wydarzeniami, z którymi nie dają sobie rady? Może o tym świadczyć rosnąca liczba osób w tym wieku, która potrzebuje wsparcia psychicznego i u których zdiagnozowano depresję*
- 3. **Spadek optymizmu.** Na przestrzeni trzech lat zauważalny jest wyraźny spadek optymizmu, w kontekście tego, czy jesteśmy w stanie uniknąć katastrofy środowiskowej. Zdecydowanie spadł odsetek osób twierdzących, że „wszystko da się naprawić”. Rośnie zaś udział odpowiedzi „jest już za późno, aby zapobiec katastrofie klimatycznej”.*
- 4. **Młodzi nie przyjdą na ratunek.** Analiza odpowiedzi osób młodszych przeczy częstej narracji medialnej, która zdaje się twierdzić, że te osoby są bardziej świadome, skore do zmian i reform. Zwłaszcza, że przecież walka z katastrofą klimatyczną to walka o ich przyszłość. Przy całym szacunku do działań młodych aktywistów klimatycznych (takich jak Greta Thunberg) czy medialnej obecności organizacji (takich jak Młodzieżowy Strajk Klimatyczny), wyniki badania wyraźnie wskazują, że tylko niewielki odsetek młodych osób ma ochotę przyłączyć się do walki o lepsze jutro. Osoby w wieku 18-24 lat aż dwukrotnie częściej niż Polacy ogółem twierdzą, że „jest już za późno, aby zapobiec katastrofie klimatycznej”. Wyniki zdają się mówić: „To Wy (starsze pokolenia) zepsuliście ten świat, więc wy zajmijcie się jego naprawianiem!”.*

Stan wiedzy o środowisku i jego problemach obrazuje poniższy wykres. Respondenci oceniają własną wiedzę najczęściej jako **przeciętną** lub **dość dużą**, ale faktycznie ich wiedza sprawdzona testem okazuje się najczęściej **raczej małą** lub **bardzo małą**.

Ryc. 1. Stan wiedzy polskiego społeczeństwa o środowisku

Opracowanie własne na podstawie danych raportu KANTAR, s. 35 (<https://ziemianieatakuja.pl/raport-2022/>)

Cele Zrównoważonego Rozwoju: Agenda 2030

Edukacja ekologiczna powinna dotyczyć nie tylko środowiska i klimatu, ale – szerzej – **zrównoważonego rozwoju**. Wskazaniem pożądanego zakresu treści edukacyjnych w zakresie zrównoważonego rozwoju mogą być cele programu przyjętego w drodze rezolucji Organizacji Narodów Zjednoczonych – **Agendy 2030 „Przekształcamy nasz świat: Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030”**. Zdefiniowano w niej nowy model rozwojowy do 2030 r., w tym **17 Celów Zrównoważonego Rozwoju** (ang. Sustainable Development Goals, SDGs) oraz konkretnych 169 zadań z nimi związanych, które oddają trzy wymiary zrównoważonego rozwoju – gospodarczy, społeczny i środowiskowy. Agenda 2030 jest wdrażana i monitorowana również w Polsce, także na poziomie społeczności lokalnych⁴.

W Polsce według raportu Dashboard SDG 2022⁵ wymagającymi największej uwagi są cele z obszaru środowiska, czyli Cel 14 - *Chronić oceany, morza i zasoby morskie oraz wykorzystywać je w sposób zrównoważony*, Cel 7 – *Zapewnić wszystkim dostęp do źródeł stabilnej, zrównoważonej i nowoczesnej energii po przystępnej cenie*, Cel 13 – *Podjąć pilne działania w celu przeciwdziałania zmianom klimatu*

⁴ Źródła wiedzy o 17 celach zrównoważonego rozwoju, to przede wszystkim: <https://dobrecele.pl>, <https://raportsdg.stat.gov.pl/2020/index.html> oraz <https://www.gov.pl/attachment/67577a57-a7e8-4f85-93bf-8ce1447a1c72>

⁵ Dashboard SDG – narzędzie wskazujące za pomocą ikon sygnalizacji świetlnej na Cele, które wymagają szczególnej uwagi ze względu na obszary pominięte w ich wdrażaniu.

i ich skutkom, a także Cel 17 - Wzmocnić środki wdrażania i ożywić globalne partnerstwo na rzecz zrównoważonego rozwoju. Obejmują one między innymi takie podcele jak:

- Zwiększyć poziom edukacji oraz potencjał ludzki i instytucjonalny, podnieść poziom świadomości na temat łagodzenia zmian klimatycznych, adaptacji i skutków zmian klimatycznych oraz systemów wczesnego ostrzegania przed zagrożeniami.
- Znacząco zwiększyć udział odnawialnych źródeł energii w globalnym miesie energetycznym.
- Podwoić wskaźnik wzrostu globalnej efektywności zużycia energii.

W ramach badania "Polski konsument a Cele Zrównoważonego Rozwoju"⁶ zapytano Polaków o to, co zachęciłoby ich do podjęcia działań na rzecz 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju. Okazuje się, że największym motywatorem jest "konkretna wiedza, o tym jakie działania można podjąć" oraz inspiracja i dobre praktyki ze strony innych osób i podmiotów.

⁶ Co Polacy wiedzą o Celach Zrównoważonego Rozwoju i jakiego zaangażowania oczekują od biznesu?, badanie konsumenckie zrealizowane przez CSR Consulting i Banku BNP Paribas w marcu 2021 roku, <https://kampania17celow.pl/raporty/badanie-konsumenckie/>

2. Diagnoza

Edukacja ekologiczna w podstawie programowej

Podstawa programowa to obowiązkowy zestaw celów i treści nauczania, które muszą być uwzględnione w programie nauczania na danym etapie edukacyjnym. Obecnie obowiązuje *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej* (DzU z 2017 r. poz. 356)⁷

Choć formalnie podstawa programowa to minimum, które musi zostać zrealizowane na danym etapie edukacyjnym, to w praktyce nauczyciele pracują w oparciu o programy nauczania dla swojego przedmiotu i poziomu nauczania. Najczęściej są to programy przygotowywane przez wydawnictwa oświatowe, w zestawie z programem są podręczniki, zeszyty ćwiczeń oraz dodatkowe materiały merytoryczne i uzupełniające dla nauczyciela. Ze względu na przeładowanie podstawy programowej szczegółowymi treściami, programy szkolne nie mają szansy bardzo podstawę poszerzać i uzupełniać.

Z analizy⁸ dr Agnieszki Kozłowskiej, naukowczyni z Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu wynika, że *„edukacji ekologicznej, w rozumieniu odpowiedzi na kryzys ekologiczny, w podstawie programowej nieomal brak. Z wyjątkiem szkoły branżowej nie pojawia się teza o krytycznym stanie środowiska naturalnego ani odpowiedzialności człowieka za ten stan. Przyroda w podstawie jest traktowana użytkowo jako źródło zasobów, doznań estetycznych, ewentualnie – zagrożenia dla zdrowia i życia”*.

Podstawa programowa **wychowania przedszkolnego** wymienia zadania przedszkola, które mówią o kierunkach i warunkach działań edukacyjnych oraz osiągnięcia dziecka na koniec wychowania przedszkolnego. Podstawa zakłada, że młody człowiek idąc do szkoły powinien „dostrzegać, że zwierzęta posiadają zdolność odczuwania, przejawia w stosunku do nich życzliwość i troskę”, „dostrzegać emocjonalną wartość otoczenia przyrodniczego jako źródła satysfakcji estetycznej” oraz „posługiwać się pojęciami dotyczącymi zjawisk przyrodniczych, np. tęcza, deszcz, burza, opadanie liści z drzew, sezonowa wędrówka ptaków, kwitnienie drzew, zamarzanie wody, dotyczącymi życia zwierząt, roślin, ludzi w środowisku przyrodniczym, korzystania z dóbr przyrody, np. grzybów, owoców, ziół”.

W części dotyczącej warunków i sposobów realizacji autorzy podstawy zwracają uwagę na konieczność organizacji zabaw na świeżym powietrzu. „Naturalna zabawa dziecka wiąże się z doskonaleniem motoryki i zaspokojeniem potrzeby ruchu, dlatego **organizacja zajęć na świeżym**

⁷ <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000356/O/D20170356.pdf>

⁸ Agnieszka Kołowska, Edukacja ekologiczna w polskiej podstawie programowej [w:] Rocznik Pedagogiczny 44/2021, s.123-150, dostęp on-line <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/rp/article/download/30783/27184>

powietrzu powinna być elementem codziennej pracy z dzieckiem w każdej grupie wiekowej". W przedszkolach obok kącików konstrukcyjnych, czytelniczych czy artystycznych powinien znaleźć się kącik przyrodniczy.

Kształcenie w **szkole podstawowej** podzielone jest na dwa etapy edukacyjne: pierwszy obejmujący klasy I–III (edukacja wczesnoszkolna) i drugi obejmujący klasy IV–VIII.

We wstępie podstawy dla szkół podstawowych przeczytamy, że szkoła „kształtuje postawę szacunku dla środowiska przyrodniczego, w tym upowszechnia wiedzę o zasadach zrównoważonego rozwoju, motywuje do działań na rzecz ochrony środowiska oraz rozwija zainteresowanie ekologią”.

Na pierwszym etapie edukacyjnym (edukacja wczesnoszkolna) wśród zadań szkoły wymienione jest „wspieraniu dostrzegania środowiska przyrodniczego i jego eksploracji, możliwość poznania wartości i wzajemnych powiązań składników środowiska przyrodniczego, poznanie wartości i norm, których źródłem jest zdrowy ekosystem oraz zachowań wynikających z tych wartości, a także odkrycia przez dziecko siebie jako istotnego integralnego podmiotu tego środowiska” oraz o „zaspokajaniu potrzeby poznawania różnorodnych zjawisk przyrodniczych”.

Dodatkowo w edukacji wczesnoszkolnej do zadań szkoły należy „organizacja zajęć wspierających dostrzeganie środowiska przyrodniczego i jego eksplorację, możliwość poznania wartości i wzajemnych powiązań składników środowiska przyrodniczego, poznanie wartości i norm, których źródłem jest zdrowy ekosystem, oraz zachowań wynikających z tych wartości, a także odkrycia przez dziecko siebie jako istotnego integralnego podmiotu tego środowiska”.

Wśród celów kształcenia podstawa wymienia takie osiągnięcia uczniów jak:

- „umiejętność rozumienia odczuć zwierząt, wyrażania tych stanów za pomocą wypowiedzi ustnych i pisemnych oraz różnorodnych artystycznych form wyrazu.
- umiejętność obserwacji faktów, zjawisk przyrodniczych, społecznych i gospodarczych, wykonywania eksperymentów i doświadczeń, a także umiejętność formułowania wniosków i spostrzeżeń;
- umiejętność rozumienia zależności pomiędzy składnikami środowiska przyrodniczego”.

Osobny fragment podstawy w części dotyczącej treści poświęcony jest edukacji przyrodniczej, która obejmuje trzy obszary: rozumienie przestrzeni geograficznej, rozumienie funkcji życiowych człowieka, ochrony zdrowia, bezpieczeństwa i odpoczynku oraz rozumienie środowiska przyrodniczego. Interesujące nas w kontekście opracowania zagadnienia dotyczą przede wszystkim wiedzy o środowisku (np. rozpoznawanie gatunków roślin i zwierząt, rozpoznawanie i opisywanie różnych ekosystemów i ich funkcji, wskazywanie obszarów i gatunków chronionych) i umiejętności (prowadzenie prostych hodowli, planowanie i wykonywanie obserwacji, doświadczeń i eksperymentów, wyszukiwanie informacji). W obszarze wartości i postaw podstawa jest bardzo oszczędna – jedynym konkretnym zapisem jest wzmianka, że uczeń „segreguje odpady i ma świadomość przyczyn i skutków takiego postępowania” oraz enigmatyczna „chroni przyrodę”, a jednocześnie uczeń ma rozwijać w sobie świadomość zagrożeń płynących ze środowiska naturalnego takich jak burza, powódź, susza.

1. ubiera się odpowiednio do stanu pogody, poszukuje informacji na temat pogody, wykorzystując np. internet;
2. ma świadomość istnienia zagrożeń ze środowiska naturalnego, np. nagła zmiana pogody, huragan, ulewne deszcze, burza, susza oraz ich następstwa: powódź, pożar, piorun; określa odpowiednie sposoby zachowania się człowieka w takich sytuacjach;

Dr Anna Kozłowska w podsumowaniu analizy⁹ zwraca uwagę na to, że „*edukacja przyrodnicza w klasach I–III jest oderwana od perspektywy ekologicznej, w której istotne są wzajemne powiązania organizmów, znaczenie bioróżnorodności dla trwania ekosystemów, przyczyny i przejawy kryzysu ekologicznego, rola człowieka w degradacji środowiska i zmianie klimatu oraz podejmowane środki zaradcze*”.

Na **drugim etapie edukacyjnym**, obejmującym klasy IV–VIII, nauczanie odbywa się w podziale na przedmioty.

W kontekście edukacji ekologicznej kluczowe są przedmioty przyrodnicze: przyroda, biologia, geografia, zagadnienia z obszaru ochrony środowiska znajdziemy również wśród treści nauczania techniki, edukacji dla bezpieczeństwa czy chemii.

Założeniem nauczania **przyrody** jest „przybliżenie uczniom najbliższego otoczenia, stworzenie możliwości poznania składników krajobrazu i zależności zachodzących w przyrodzie”. Nauczanie ma skupiać się na najbliższej okolicy szkoły i miejscowości zamieszkania. Uczniowie w IV klasie powinni poznać środowisko przyrodnicze najbliższej okolicy, w tym składniki przyrody żywej i nieożywionej, pospolite organizmy żyjące w okolicy, w tym w lasach, obszary chronione i pomniki przyrody, a także antropogeniczne zmiany w najbliższej okolicy. Takie zapisy podstawy jednoznacznie wskazują, że edukacja powinna mieć wymiar osobisty, bazujący na obserwacjach (a nie na treściach z podręcznika). Choć treści tych nie można zakwalifikować jako edukacji ekologicznej, to poznanie najbliższego środowiska, nawiązanie z nim więzi pozwoli w przyszłości lepiej to środowisko chronić.

Jednocześnie podstawa przedmiotu zakłada kształtowanie prośrodowiskowych postaw, w tym „rozwijanie wrażliwości na wszelkie przejawy życia, przyjmowanie postaw współodpowiedzialności za stan środowiska przyrodniczego przez: właściwe zachowania w środowisku przyrodniczym; współodpowiedzialność za stan najbliższej okolicy; działania na rzecz środowiska lokalnego; wrażliwość na piękno natury, a także ładu i estetyki zagospodarowania najbliższej okolicy; świadome działania na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego i ochrony przyrody”.

Celem nauczania **biologii** w szkole podstawowej jest m.in. kształtowanie u nich właściwej postawy wobec przyrody i środowiska. „Człowiek jako integralna część tego świata powinien poznać podstawy jego funkcjonowania. O tym traktują treści dotyczące różnorodności biologicznej i środowiska przyrodniczego, a także ich ochrony”. Według podstawy uczeń powinien „uzasadniać konieczność ochrony przyrody; prezentować postawę szacunku wobec siebie i wszystkich istot żywych oraz postawę i zachowania człowieka odpowiedzialnie korzystającego z dóbr przyrody”. Jednak treści nauczania nie potwierdzają tych założeń opisanych we wstępie. Dopiero w klasie VIII pojawiają się treści związane z ochroną środowiska (m.in. zagrożenia dla bioróżnorodności, formy ochrony przyrody, odnawialne i nieodnawialne zasoby przyrody, gospodarowanie zasobami zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju).

Analizując podstawę programową, więcej zagadnień z obszaru ochrony środowiska znajdziemy w przedmiocie **geografia**. Sposób nauczania tego przedmiotu pozwala też częściej odnosić poznawane zjawiska do obserwowanych w codziennym życiu sytuacji, problemów, gdyż wiedzy o środowisku przyrodniczym jest tu zintegrowana z wiedzą społeczno-ekonomiczną i humanistyczną. Sami autorzy podstawy mówią, że pomaga to uczniom „stworzyć całościowy obraz świata i kraju ojczystego, łączyć refleksję nad pięknem i harmonią świata przyrody z racjonalnością naukowego poznania, rozwijać umiejętności rozumienia funkcjonowania środowiska geograficznego i oceny działalności w nim

⁹ ibidem

człowieka. Geografia szkolna powinna umożliwiać uczniom rozumienie współczesnego świata, w tym dostrzeganie powiązań regionalnych i globalnych, wyjaśnianie dynamicznych przemian gospodarczych i społecznych oraz rozumienie ich przyczyn i skutków. Geografia, w tym szczególnie **zajęcia prowadzone w terenie**, powinny przyczyniać się do zrozumienia sensu i warunków realizacji zasady zrównoważonego rozwoju”. Podane wśród celów kształcenia proekologiczne wartości, postawy i umiejętności, znajdują odzwierciedlenie w treściach nauczania. Uczeń powinien podejmować racjonalne działań prośrodowiskowych, przyjmowanie postawy szacunku do środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz rozumienie potrzeby racjonalnego w nim gospodarowania. Niestety przede wszystkim chodzi o środowiska przyrodniczego Polski lub własnego regionu, a nie całego świata, co w dobie globalnych zmian klimatu i zaniku bioróżnorodności wydaje się zupełnie niezrozumiałe. Zresztą tematyka zmian klimatu nie pojawia się w podstawie programowej żadnego z przedmiotów na poziomie szkoły podstawowej.

Autorzy podstawy programowej wszystkich wymienionych przedmiotów przyrodniczych kładą wyraźny **nacisk na realizację zajęć w terenie**. W warunkach i sposobach realizacji, ale także w treściach kształcenia wymieniono, które treści kształcenia winny być realizowane na zewnątrz (są to m.in. trenowanie praktycznej umiejętności korzystania z mapy i kompasu, orientacji w terenie, obserwacje pogody, rozpoznawanie pospolitych gatunków roślin i zwierząt, obserwacja warstw lasu, obserwacje cieków i zbiorników wodnych, krajobrazów, zjawisk zachodzące w określonym ekosystemie, procesów naturalnych i antropogenicznych. Autorzy zwracają uwagę, że „większość proponowanych aktywności ucznia wymaga wyjścia z budynku szkolnego, lecz nie muszą to być dalekie wycieczki, wystarczy np. wyjście na boisko szkolne, drogę przed szkołą lub do parku”. W podstawie znajdziemy również ważną wskazówkę dla dyrekcji szkół oraz organu prowadzącego tj. „podczas tych (terenowych) zajęć nauczyciel winien otrzymać wsparcie ze strony dyrekcji szkoły, władz samorządowych i społeczności lokalnej, a sam aktywnie uczestniczyć w tworzeniu odpowiednich warunków organizacyjnych do ich prowadzenia”.

Analiza dr Agnieszki Kozłowskiej wykazała, że *„ekologia, która jest rdzeniem współczesnych polityk rozwojowych nie tylko w Europie, ale wielu miejscach świata, występuje w podstawie programowej w postaci rozproszonej, sfragmentaryzowanej, niepowiązanej w znaczeniową całość. To szkolna ekologia, oderwana od życia, zakorzeniona w tradycyjnej, „biologicznej” ekologii, z elementami tradycyjnej ochrony środowiska, powierzchowna, pozbawiona społecznego i filozoficznego kontekstu, nienawiązująca do toczącej się obecnie w świecie dyskusji o stosunku człowieka do środowiska (...). Globalne i negatywne efekty działalności człowieka w odniesieniu do przyrody są w podstawie nieomal nieobecne, a działania człowieka wobec środowiska, takie jak zrównoważony rozwój, pojawiają się okazjonalnie, bez kontekstu, jakim jest kryzys ekologiczny i jego antropogeniczne przyczyny. Przez osiem lat edukacji młodzież omija temat, który wkracza do wszystkich dziedzin życia. (...) Podstawa programowa nie zawiera tych treści, które są potrzebne do lepszego rozumienia zjawisk ekologicznych we współczesnym świecie, nie mówi o kryzysie ekologicznym ani transformacji ekologicznej. (...) Jednocześnie przeładowanie podstawy programowej teoretycznymi, faktograficznymi treściami, które młodzież musi »zakuć«, praktycznie uniemożliwia wkroczenie z uzupełnieniem brakujących zagadnień poprzez programy nauczania przedmiotów stosowane przez nauczycieli. Przeprowadzone badanie pozwala wysnuć wniosek, że ekologii, rozumianej jako odpowiedź na kryzys ekologiczny, w szkole podstawowej (ani w przedszkolu) po prostu nie ma”¹⁰.*

¹⁰ ibidem

Edukacja ekologiczna w szkolnych programach profilaktyczno-wychowawczych

Zgodnie z ustawą Prawo oświatowe z dnia 14 grudnia 2016 r. szkoły i placówki corocznie opracowują program wychowawczo-profilaktyczny, który obejmuje dwa obszary:

- treści i działania o charakterze wychowawczym, skierowane do uczniów,
- treści i działania o charakterze profilaktycznym, dostosowane do potrzeb rozwojowych uczniów, przygotowane w oparciu o przeprowadzoną diagnozę potrzeb i problemów występujących w danej społeczności szkolnej, skierowane do uczniów, nauczycieli i rodziców.

Formalnie, zgodnie z art. 84 ust. 2 Ustawy Prawo oświatowe, program wychowawczo-profilaktyczny uchwalany jest przez radę rodziców w porozumieniu z radą pedagogiczną. W praktyce udział przedstawicieli rodziców w opracowywaniu programu zazwyczaj jest znikomy.

W programie definiuje się m.in. misję i wizję szkoły, wartości wybrane przez społeczność szkolną, diagnozę potrzeb, ogólne oraz szczegółowe cele programu na dany rok oraz plan działań wychowawczo-profilaktycznych.

Analiza programów profilaktyczno-wychowawczych zamieszczonych na stronach internetowych szkół pokazuje, że w pięciu szkołach treści związane z ochroną środowiska, działaniami proekologicznymi itp. w ogóle nie są wymienione w programach. W czterech szkołach ta tematyka jest ujęta w programach profilaktyczno-wychowawczych, przy czym zadaniu określonym jako „Kształtowanie postawy szacunku wobec środowiska naturalnego” (lub w sposób analogiczny) przypisane są raptem trzy formy realizacji: obchody Dnia Ziemi oraz Sprzątania Świata; zbieranie elektrośmieci, makulatury (ewentualnie nakrętek) oraz udział w konkursach ekologicznych. Jedynie program wychowawczo-profilaktyczny Szkoły Podstawowej nr 10 zawiera jeszcze inne formy działania, m.in. propagowanie zagadnień dotyczących ekologii i ochrony środowiska przez nauczycieli na wszystkich przedmiotach, zbiórki rzeczowe dla schroniska dla zwierząt, opiekę nad drzewkami, przyrodnicze zajęcia warsztatowe, współpracę z parkami krajobrazowymi i muzeum.

Akcje i programy o tematyce ekologicznej realizowane przez szkoły i przedszkola

Zarówno szkoły podstawowe, jak i przedszkole, poza realizacją podstawy programowej podejmują szereg działań zorientowanych na kształtowanie postaw swoich podopiecznych. Wśród realizowanych projektów, wydarzeń, konkursów a także podczas wycieczek i zajęć świetlicowych, bibliotecznych i kół zainteresowań tematyka ekologiczno-przyrodnicza zajmuje ważne miejsce. Ankietowani przez nas nauczyciele wskazywali m.in., że w ich placówkach rokrocznie odbywają się obchody dni o tematyce ekologicznej (większość ankietowanych mówiła do 3-5 takich dniach w roku szkolnym).

Na przestrzeni trzech ostatnich lat (2019-2021) widać wyraźny wzrost udziału **szkół podstawowych** w projektach edukacyjnych o tematyce ekologicznej. W 2019 roku takie projekty realizowane były w zaledwie sześciu placówkach, natomiast w roku 2021 w przynajmniej jeden projekt ekologiczny zaangażowana była każda szkoła, część z nich realizowała kilka projektów równolegle. Szkoły najczęściej brały udział w projektach zewnętrznych, przygotowanych przez instytucje rządowe (np. Ministerstwo Infrastruktury, Ministerstwo Klimatu i Środowiska, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego), fundacje (np. Fundacja „Nasza Ziemia”, Fundacja

Civis Polonus, Centrum Edukacji Obywatelskiej), firmy (np.: ElektroEko, Rekopól, Tauron) oraz Urząd Miasta w Tomaszowie Mazowieckim. Tylko nieliczne placówki realizowały własne projekty finansowane ze środków WFOŚiGW. W ciągu trzech lat pięć placówek pozyskało środki na własne projekty, z czego tylko jeden z projektów był programem edukacji ekologicznej, pozostałe cztery dotyczyły stworzenia ekopracowni lub pracowni „pod chmurką”.

Wśród projektów, do których włączały się szkoły, najczęściej było tych dotyczących elektrośmieci (połączone ze zbiórką elektroodpadów), ograniczenia ilości opakowań plastikowych, recyklingu oraz akcji sprzątania świata. Zdecydowanie dominowała tematyka związana z odpadami.

W pojedynczych placówkach realizowano projekty dotyczące zanieczyszczenia powietrza, transportu i elektromobilności, energii, wpływu ludzi na ekosystemy, zmian klimatu oraz edukacji globalnej (jedna ze szkół zrealizowała w 2020 r. obchody Tygodnia Edukacji Globalnej).

Szkoły włączały się również w akcje zbierania darów dla zwierząt z tomaszowskiego schroniska.

W **przedszkolach**, podobnie jak w szkołach podstawowych, liczba projektów o tematyce ekologicznej realizowanych przez placówki wzrosła w ciągu trzech ostatnich lat (2019-2021). Przedszkola najczęściej włączały się w ogólnopolskie kampanie edukacyjne przygotowane przez firmy (np. „Kubusiowi przyjaciele natury” czy „Mamo, tato, wolę wodę”), instytucje państwowe (Ministerstwo Rolnictwa i Wsi, Główny Inspektorat Sanitarny), fundacje i stowarzyszenia (Klub Gaja) a także Urząd Miasta czy nadleśnictwa. Zaledwie kilka placówek pozyskało w tym czasie środki na realizację własnych projektów lub zrealizowało autorskie programy edukacji ekologicznej.

Najwięcej placówek wzięło udział w projekcie dotyczącym powietrza, jednak nie w kontekście smogu, lecz palenia papierosów. Kilka placówek włączyło się do programu dotyczącego ekologicznego rolnictwa i zdrowego odżywiania. Przedszkola brały udział w działaniach dotyczących segregacji odpadów (w tym w akcji sprzątania świata) czy w programie Święto Drzewa, dotyczącym ochrony drzew. Kilka placówek zrealizowało autorskie programy edukacji ekologicznej, w ramach których dzieci brały udział w zajęciach w terenie, warsztatach i pogadankach a także prowadziły obserwacje przyrodnicze i doświadczenia. Jedna placówka realizowała autorski program dotyczący zmian klimatu. Część przedszkoli włączyła się w akcję zbierania darów dla zwierząt z tomaszowskiego schroniska.

3. O Programie

Misja programu

Misją Programu Edukacji Ekologicznej EKOpozytywny Tomaszów dla Szkół i Przedszkolu jest stałe **podnoszenie poziomu świadomości ekologicznej oraz kształtowanie postaw proekologicznych dzieci i młodzieży.**

Kluczowe zagadnienia (obszary tematyczne)

Edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody

- budowanie więzi z przyrodą;
- kształtowanie nawyku spędzania czasu wolnego w przyrodzie, uświadomienia prozdrowotnego znaczenia kontaktu z przyrodą dla ludzi w każdym wieku pogłębianie wiedzy na temat zasobów przyrodniczych miejsca zamieszkania;
- kształtowanie wiedzy na temat ochrony zasobów przyrody, w tym znaczenia różnorodności biologicznej;
- pogłębianie wiedzy na temat adaptacji do zmian klimatu poprzez właściwe gospodarowanie na terenach zielonych (np. zazielenianie przestrzeni, zatrzymywanie deszczówki itp.);
- propagowanie postawy zaangażowania w ochronę przyrody;
- aktywizacja społeczna w zakresie współtworzenia obszarów zielonych (np. udział w akcjach sadzenia drzew, krzewów i pnączy, siania łąk kwiatnych, dbałość o tereny zielone).

Ochrona zwierząt

- edukacja w zakresie odpowiedzialnej i właściwej opieki nad zwierzętami, uwzględniającej potrzeby zwierzęcia;
- kształtowanie wrażliwości na los zwierząt oraz postaw humanitarnego traktowania oraz postępowania ze zwierzętami.

Kształtowanie proekologicznego stylu życia (w tym niska emisja, wody i innych zasobów)

- promowanie wzorców zrównoważonej konsumpcji, w tym zapobieganie marnowaniu żywności;
- promowanie racjonalnego gospodarowania energią;
- promowanie racjonalnego gospodarowania wodą;
- promowanie ekomobilności, w szczególności promocja ruchu pieszego i rowerowego oraz komunikacji miejskiej;

- kształtowanie wiedzy na temat jakości powietrza i sposobów przeciwdziałania niskiej emisji (w tym szkodliwości spalania odpadów), kształtowanie nawyku sprawdzania poziomów zanieczyszczenia i odpowiedniego zachowania w przypadku przekroczeń norm emisji;
- promowanie wiedzy na temat hierarchii postępowania z odpadami w myśl zasady 3R (reduce, reuse, recycle) - ograniczaj, używaj ponownie, segreguj.

Katastrofa klimatyczna – mitygacja i adaptacja do zmian klimatu

- kształtowanie wiedzy na temat przeciwdziałania zmianom klimatu;
- kształtowanie wiedzy na temat adaptacji do zmian klimatu;
- kształtowanie postaw i promocja stylu życia sprzyjającego redukcji emisji gazów cieplarnianych;
- kształtowanie wiedzy na temat ochrony wód i zrównoważonej gospodarki wodnej.

Zrównoważony rozwój

- kształtowanie wiedzy na temat współzależnościach globalnych i Celów Zrównoważonego Rozwoju
- zmiana postaw w zakresie zrównoważonego gospodarowania zasobami;

Konstrukcja programu

Program rozpisany został na 10 miesięcy (rok kalendarzowy z wyłączeniem miesięcy wakacyjnych) i nawiązuje do kolejnych pór roku oraz kalendarza świąt ekologicznych. Opracowano ramy programowe dla trzech grup wiekowych, z uwzględnieniem poziomu rozwoju i możliwości dzieci oraz obszarów tematycznych przewidzianych w programie dla danej grupy wiekowej. Ponadto wskazano zalecane działania organizacyjne dla szkół i przedszkoli, których realizacja pozytywnie wpłynie na rezultaty programu. Zamieszczono również informacje na temat oczekiwanego wsparcia ze strony organu prowadzącego.

Odbiorcy programu

Dzieci i młodzież są ważną grupą odbiorców Programu Edukacji Ekologicznej EKOpozytywny Tomaszów ponieważ wartości, postawy, nawyki kształtowane są już od najmłodszych lat, więc należy jak najwcześniej zacząć budzić zainteresowanie dzieci przyrodą i stanem środowiska oraz kształtować postawy ekologiczne, a także zachęcać dzieci i młodzież do aktywności na rzecz ochrony przyrody.

Szczególną rolę w realizacji Programu odgrywają szkoły i przedszkola, które wspierają rodziców w wychowaniu dzieci oraz kształtowaniu pożądanego społecznie postaw i wartości, a jednocześnie placówki te, poprzez edukację dzieci, mają możliwość oddziaływania na **rodziców** i najbliższych i zmotywowanie ich do działań na rzecz środowiska.

Dlatego kluczowe jest zaktywizowanie i szeroko zakrojone wsparcie **nauczycieli** przedszkolnych i szkolnych na wszystkich poziomach nauczania do działań na rzecz podnoszenia świadomości ekologicznej uczniów.

Ze względu na zakres działania programu oraz zróżnicowanie pod względem wieku, rozwoju, umiejętności i wiedzy działania edukacyjne skierowane do dzieci i młodzieży i realizowany za pośrednictwem placówek oświatowych przygotowany został z rozbiem na trzy grupy wiekowe:

- **edukacja przedszkolna,**
- szkoła podstawowa – **pierwszy etap edukacyjny** (edukacja wczesnoszkolna),
- szkoła podstawowa – **drugi etap edukacyjny** (klasy IV-VIII).

Program został uzupełniony o:

- formy edukacji pozaszkolnej, skierowane do **starszej młodzieży** w wieku licealnym i **młodych dorosłych,**
- formy angażujące równocześnie dzieci i **rodziców** (edukacja rodzinna) oraz samych rodziców, a także pogłębianie kompetencji **nauczycieli** w zakresie edukacji ekologicznej oraz wsparcie w zakresie realizacji programów i projektów z obszaru edukacji ekologicznej i edukacji przyrodniczej.

4. Plan działań Programu

Edukacja przedszkolna

Najważniejszymi tematami w tej grupie odbiorców są:

- **edukacja przyrodnicza**, w tym zajęcia terenowe w najbliższym otoczeniu,
- **ochrona zwierząt**,
- **kształtowanie proekologicznego stylu życia**.

Na tym etapie rozwoju dzieci, najważniejsze jest **budowanie bliskiej relacji z przyrodą**, poprzez zabawy w ogródku przedszkolnym, parku, lesie. Należy położyć nacisk na edukowanie rodziców w zakresie korzystnego wpływu kontaktu z naturą, tak aby wspierali nauczycieli, ułatwiając im wychodzenie w teren, np. poprzez zapewnienie odpowiedniej do pory roku odzieży. Docelowo dzieci powinny wychodzić na dwór codziennie, a w ciepłych porach roku powinny spędzać jak najwięcej czasu na zewnątrz.

Budowanie wrażliwości na przyrodę nie może pomijać **relacji człowiek-zwierzęta**. Opieka nad zwierzętami, właściwe zachowania wobec zwierząt udomowionych i dzikich, ochrona zwierząt, to zagadnienia, które z powodzeniem można podejmować w edukacji przedszkolnej.

Kształtowanie postaw ekologicznych musi zacząć się od jak najmłodszych lat. Ważne by dzieci nie tylko słyszały na zajęciach o zachowaniach prośrodowiskowych, ale mogły je praktykować w codziennym życiu w przedszkolu i w domu. Dlatego tak ważne jest umożliwianie im takich działań nie tylko od święta, ale na co dzień. W edukacji ekologicznej potrzebujemy świadomych i przekonanych o sensie tych działań dorosłych, tak by dzieci miały wzór do naśladowania w postaci nauczyciela i rodziców (i dziadków). Ważne jest więc regularne motywowanie i edukowanie nie tylko dzieci, ale także nauczycieli i rodziców.

Działania realizowane w placówkach

1. Uwzględnienie wyżej wymienionych treści w rocznych **planach pracy przedszkola**.
2. Realizacja **zajęć o tematyce ekologicznej** a także nawiązywanie do tych treści na co dzień i systematyczne kształtowanie właściwych nawyków oraz wrażliwości i odpowiedzialności za środowisko.
3. Regularne **codzienne wyjścia w teren** (ogródek przedszkolny, park, las, łąka) z elementami edukacji przyrodniczej.
4. **Obchody świąt i dni ekologicznych** (np. Dzień Pustej Klasy, Dzień Ziemi, Dzień Wody, Tydzień Praw Zwierząt).
5. Inne formy edukacyjne, w tym angażujące równocześnie dzieci i rodziców np. pikniki rodzinne, inicjatywy wspierające rodzinne spędzanie czasu w przyrodzie.
6. Organizacja pracy przedszkola, która wspiera wychowanie ekologiczne (dbałość o nie marnowanie jedzenia, stworzenie warunków do segregacji odpadów, w miarę możliwości korzystanie z materiałów i sprzętów przyjaznych środowisku, np. energooszczędne oświetlenie, splotki, papier z makulatury, wielorazowe naczynia itp.).

Działania, których adresatami są nauczyciele przedszkolni i rodzice opisano w dalszej części rozdziału

Roczny plan działań

Styczeń – kształtowanie proekologicznego styl życia

W styczniu obchodzimy Dzień bez opakowań foliowych i temat odpowiedzialnych zakupów będzie tematem przewodnim stycznia. Zacząć można zaraz po nowym roku rozmową na temat tego, ile śmieci zostało po świętach. Zachęcamy do porównania toreb na zakupy (jednorazowej foliówki, grubszej reklamówki i torby z materiału), doświadczalnego sprawdzenie wytrzymałości, odporności na rozdarcie, pojemności. Dzieci mogą również przygotować przypominajki do powieszenia w domu z hasłem „zabierz z domu torbę na zakupy” i rysunkiem torby. Ciekawym pomysłem może być zdobienie toreb materiałowych (np. jako upominek na dzień babci). Nawiązując do dnia bez opakowań foliowych można porozmawiać ogólnie o plastiku: z czego robi się plastik, o różnych rodzajach plastiku, co jest zrobione z tworzyw sztucznych.

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym <https://www.ekokalendarz.pl/dzien-bez-opakowan-foliowych-pakiet-edukacyjny/>.

Luty – kształtowanie proekologicznego styl życia, zmiany klimatu, ochrona zwierząt

W lutym przypada Dzień niedźwiedzia polarnego, symbolu zmian klimatu. Jednocześnie przez to, że żyje w zimnym klimacie dobrze wpisuje się w aurę panującą w lutym. Zachęcamy do bliższego poznania niedźwiedzia polarnego i innych zwierząt arktycznych i ich przystosowań do środowiska. Zachowanie tego środowiska jest kluczowe dla przetrwania tak wyspecjalizowanych gatunków. Choć tematyka zmian klimatu jest zbyt złożona i trudna dla przedszkolaków, to nigdy nie jest za wcześnie na kształtowanie nawyku oszczędzania energii elektrycznej i cieplnej.

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym <https://www.ekokalendarz.pl/dzien-niedzwiedzia-polarnego-pakiet-edukacyjny/> oraz [https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/narzedziownik_klimat .pdf](https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/narzedziownik_klimat.pdf).

Marzec – kształtowanie proekologicznego styl życia

W marcu będziemy koncentrować się na tematyce wody, znaczeniu wody w życiu człowieka i w przyrodzie. Temat jest bardzo obszerny i daje wiele możliwości na wiele dni. Ważne by dzieci zrozumiały, dlaczego należy oszczędzać i nie zanieczyszczać wody i nabrały nawyku oszczędzania wody w codziennym życiu. Warto wykorzystać bajkę kamishibai „Po drugiej stronie gór” Anny Onichimowskiej.

➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT „DOSTĘP DO WODY”

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym https://www.woda.edu.pl/img/broszura_przedszkole.pdf.

W marcu nie zapominamy o regularnym poszukiwaniu zwiastunów wiosny, przyroda zmienia się wtedy z dnia na dzień. Możecie zrobić kalendarz odkryć, kiedy dzieci zobaczyły podczas spaceru czy zabaw w ogródku pierwszego motyla, pierwszego trzmiała, pierwiosnka, kotki na wierzbie...

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym <https://www.ekokalendarz.pl/wiosenny-pakiet-edukacyjny/>.

Kwiecień – edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody

W kwietniu obchodzimy najbardziej znane ekologiczne święto, czyli Dzień Ziemi. Każda placówka na swój sposób obchodzi to święto. Zachęcamy, żeby w kwietniu poznawać największe atrakcje przyrodnicze waszej okolicy, pomniki przyrody, nietypowe drzewa, skały, może odwiedźcie Groty w Nagórzycach, rezerwat Niebieskie Źródła lub rezerwat w Spale.

➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT TERENOWY „ZABAWY NA ŁĄCE”

Maj – edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody

W maju przyroda jest coraz bujniejsza, obserwować możemy kwitnienie wielu roślin, pracę zapylaczy, ptaki, słysząc gody płazów, wykluwają się pisklaki. W maju obchodzimy też Światowy Dzień Pszczół oraz Dzień Różnorodności Biologicznej. Zapylacze i bioróżnorodność to tematy przewodnie maja. To czas, aby dzieci doceniły różnorodność kwiatów, drzew, zwierząt. To też czas na obserwacje zapylaczy i poznanie procesu zapylania. Początek maja to też ostatnia szansa na wysianie łąki kwietnej w ogródku przedszkolnym, aby kwiaty zakwitły jeszcze w tym roku

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym <https://www.ekokalendarz.pl/dzien-pszczol-pakiet-edukacyjny/>

Czerwiec – edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody

W czerwcu obchodzimy Dzień Pustej Klasy – święto edukacji w przyrodzie, choć kulminacja w 2023 roku przypada na 16 czerwca, to najlepiej obchodzić je codziennie.

Więcej informacji pomysłów na stronie <https://dzienpustejklasy.pl/>.

Wrzesień – edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody

Wrzesień to powrót do przedszkola po wakacjach lub rozpoczynanie nowego etapu w życiu dziecka. Warto w tym czasie jak najwięcej czasu spędzić w przyrodzie, na spontanicznej zabawie, a przy okazji obserwować sychnięcie liści i początek jesieni. Jesień to też doskonały czas do uzupełniania kącików przyrodniczych i zbiórki materiałów roślinnych do zabaw i prac plastycznych.

➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT TERENOWY „PRZYRODA JEST CIEKAWA!”

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym <https://www.ekokalendarz.pl/pierwszy-dzien-jesieni-jesienny-pakiet-edukacyjny/>.

Październik – ochrona zwierząt

W październiku obchodzimy światowy tydzień zwierząt, dlatego wybraliśmy ten miesiąc na kumulację działań na rzecz zwierząt. Zachęcamy do poznawania różnych zwierząt domowych i dzikich, lądowych i wodnych, małych i dużych, wcielanie się w zwierzęta (maski do druku i kolorowania znaleźć można w pakietach <https://www.ekokalendarz.pl/miedzynarodowy-dzien-strazaka-pakiet-edukacyjny/>, <https://www.ekokalendarz.pl/dzien-dzikiej-fauny-flory-i-naturalnych-siedlisk-pakiet-edukacyjny/>), organizacji zbiórki darów dla schroniska, zajęć poświęconych prawidłowej opiece nad zwierzętami domowymi.

Więcej pomysłów w pakietach edukacyjnych <https://www.ekokalendarz.pl/swiatowy-dzien-zwierzat-pakiet-edukacyjny/>, <https://www.ekokalendarz.pl/dzien-kundelka-pakiet-edukacyjny/>.

Listopad – edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody

W listopadzie przyroda na dobrze przygotowuje się do zimy, drzewa straciły już większość liści, zwierzęta już znalazły lub szukają sobie kryjówek na zimę. Choć pogoda jest coraz mniej zachęcająca do wyjść, nie rezygnujmy z nich. Warto na nowo podjąć rozmowę o dopasowaniu ubioru do aury, a przy okazji o tym jak zwierzęta sobie radzą jesienią i zimą. 10 listopada obchodzimy Dzień Jeża – warto wykorzystać tę okazję do bliższego poznania tego zwierzęcia, rozwiania mitów i przygotowania stert liści w ogrodzie przedszkolnym dla jeży, płazów, bezkręgowców.

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym <https://www.ekokalendarz.pl/dzien-jeza-pakiet-edukacyjny/>.

Grudzień - kształtowanie proekologicznego styl życia

Grudzień kojarzy się ze świętami, prezentami i coraz krótszymi dniami. Niestety również ze smogiem. Z jednej strony zachęcamy do wychodzenia z dziećmi na dwór, żeby skorzystały ze światła słonecznego, po wyjściu z przedszkola przecież będzie już ciemno. Drugiej uczulamy na sprawdzanie jakości powietrza. Warto wyrabiać nawet w najmłodszych dzieciach nawyk sprawdzania lub proszenia rodziców, by sprawdzali jakość powietrza (najłatwiej zainstalować aplikacje w telefonie, w perspektywie można postarać się na czujnik do powieszenia na budynku przedszkola). Gdy nie można bezpiecznie wyjść na dwór, warto zająć się tematyką smogu w sali, porozmawiać o tym, czym oddychamy, co to jest powietrze, o zanieczyszczeniach powietrza i sposobach chronienia się przed zanieczyszczeniami. Warto informować o tym rodziców.

➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT TERENOWY „JAKIM POWIETRZEM ODDYCHAMY?”

➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT „POWIETRZE I JEGO ZANIECZYSZCZENIA”

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym <https://www.ekokalendarz.pl/kategoria/swieta/dzien-czystego-powietrza/>.

Wsparcie placówek w realizacji programu edukacji ekologicznej (po stronie organu prowadzącego)

1. **Zakup materiałów edukacyjnych i pomocy dydaktycznych** do obserwacji przyrodniczych, a także przenośnego **sprzętu komputerowego**.
2. Dofinansowanie udziału w zewnętrznych warsztatach ekologicznych.
3. W perspektywie – wsparcie przedszkoli przez Urząd Miasta w pozyskiwaniu środków na zapewnienie ogródków dydaktycznych: ogrodowe pracownie doświadczalne, ogródki ziołowo-warzywne, ogrody deszczowe, kuchnie błotne itp.
4. Kluczowo ważne jest **dofinansowanie dojazdów na obszary zielone w najbliższej okolicy miasta** (2 dojazdy dla każdej grupy w roku szkolnym).
5. Należy przeanalizować zapewnienie wsparcia ogrodniczego przedszkolom miejskim ze strony odpowiedniej jednostki komunalnej odpowiadającej za pielęgnację zieleni miejskiej (nasadzenia, pielęgnacja zieleni);

Szkoła podstawowa (cała placówka)

Działania realizowane w szkołach **należy podzielić** na te, które odnoszą się do **funkcjonowania całej szkoły** oraz te, które będą realizowane wśród **dzieci w wieku wczesnoszkolnym** (w klasach I-III) oraz te skierowane do **uczniów 2 etapu edukacyjnego** (klasy IV-VIII) – opisane w kolejnym punkcie

Poprzez działania odnoszące się do **funkcjonowania całej szkoły** rozumiemy przede wszystkim:

1. Uwzględnienie treści ekologicznych w rocznych **programach profilaktyczno-wychowawczych**, w zakresie promowanych wartości, postaw, oraz ze wskazaniem form zaplanowanych do realizacji w danym roku szkolnym.
2. **Ogólnoszkolne obchody świąt i dni ekologicznych** (np. Dzień Pustej Klasy, Dzień Ziemi, Dzień Wody, Tydzień Praw Zwierząt).
3. Znaczące **uproszenie procedur wyjść ze szkoły** na lekcje przedmiotowe w terenie na obszarze miasta.
4. **Organizacja pracy szkoły, która wspiera wychowanie ekologiczne, w tym m.in.:**
 - dbałość o nie marnowanie jedzenia,
 - stworzenie warunków do segregacji odpadów,
 - w miarę możliwości korzystanie z materiałów i sprzętów przyjaznych środowisku, np. energooszczędne oświetlenie, splotki, papier z makulatury,
 - wielorazowe naczynia podczas szkolnych imprez,
 - poprawa infrastruktury rowerowej, np. zadane miejsce na rowery itp. i bezpieczeństwa wokół szkoły oraz promocja ekologicznego transportu,
5. Taka organizacja pracy świetlicy szkolnej, by uczniowie jak najczęściej mogli spędzać czas na zewnątrz.
6. Sugerowanym rozwiązaniem jest **na drugim etapie edukacyjnym łączenie w bloki godzin przedmiotowych** przy układaniu planów lekcji w taki sposób, aby np. dwie biologie były jedna po drugiej, co ułatwi nauczycielowi organizowanie edukacji w terenie.
7. Współpraca z organizacjami i instytucjami w zakresie edukacji ekologicznej i działania na rzecz przyrody.

Wsparcie placówek w realizacji programu edukacji ekologicznej (po stronie organu prowadzącego)

1. **Zakup materiałów edukacyjnych i pomocy dydaktycznych** do obserwacji przyrodniczych, a także przenośnego **sprzętu komputerowego**.
2. Kluczowo ważne jest **dofinansowanie dojazdów na lekcje na obszarach zielonych w mieście i w najbliższej okolicy miasta** (2 dojazdy dla każdego oddziału w roku szkolnym).
3. Ważne jest **dofinansowanie udziału w zewnętrznych warsztatach ekologicznych**, w szczególności w tematach: zmiany klimatu, zasoby wody, edukacja globalna, bioróżnorodność.
4. Potrzebne jest **doposażenie szkolnych bibliotek w literaturę ekologiczną**, o pozycje skierowane do dzieci i młodzieży szkolnej od 6 do 15 lat: literaturę piękną, komiksy, picturebooki, wydawnictwa popularnonaukowe dla dzieci i młodzieży.
5. Potrzebne jest **doposażenie świetlic szkolnych** w materiały, z których dzieci mogą skorzystać same podczas czasu spędzonego w świetlicy – ciekawe gry planszowe do samodzielnego użytkowania, pomoce dydaktyczne do indywidualnego korzystania, materiały i najprostsze

wyposażenie sprzęt do prostych eksperymentów, które dzieci mogą zrobić same lub z niewielką pomocą nauczyciela.

6. W przypadku organizowania lub zamawiania przez miasto **ferii/półkolonii** należy obligatoryjnie w programie uwzględniać zajęcia w terenie z elementami edukacji ekologicznej i przyrodniczej.
7. Potrzebna jest współpraca z organizacjami pozarządowymi o profilu ekologicznym. Przy braku takich organizacji w Tomaszowie należy brać pod uwagę współpracę z organizacjami zewnętrznymi.

Szkoła podstawowa – pierwszy etap edukacyjny (edukacja wczesnoszkolna)

Najważniejszymi tematami w edukacji wczesnoszkolnej są podobnie jak w przedszkolach:

- **edukacja przyrodnicza**, w tym zajęcia terenowe w najbliższym otoczeniu;
- **kształtowanie proekologicznego stylu życia**;
- **ochrona zwierząt**

Z czasem, powoli i z wyczuciem należy wprowadzać treści dotyczące **zamian klimatu**.

Działania skierowane do uczniów edukacji wczesnoszkolnej:

1. Realizacja **zajęć o tematyce ekologicznej** (lekcyjnych i pozalekcyjnych, w szczególności poświęconych zagadnieniom nadkonsumpcji i odpowiedzialnych zakupów, wodzie, jakości powietrza, ochronie zwierząt i ochronie przyrody w tym bioróżnorodności), a także nawiązywanie do tych treści na co dzień i systematyczne kształtowania właściwych nawyków oraz wrażliwości i odpowiedzialności za środowisko.
2. Regularne **wyjścia w teren** (ogródek szkolny, park, las, łąka) – **przynajmniej raz w miesiącu**. Edukacja przyrodnicza realizowana w terenie, poprzez obserwacje, badania, doświadczanie kontaktu z naturą. Wykorzystywanie pobytu na dworze do realizacji zajęć wychowania fizycznego, edukacji muzycznej, plastycznej, a także elementów edukacji polonistycznej i matematycznej.
3. Inne formy edukacyjne, w tym:
 - angażujące równocześnie dzieci i rodziców np. pikniki rodzinne, inicjatywy wspierające rodzinne spędzanie czasu w przyrodzie, wycieczki
 - udział w zewnętrznych projektach, akcjach i konkursach o tematyce ekologicznej.

Roczny plan działań w edukacji wczesnoszkolnej

Styczeń – katastrofa klimatyczna

W styczniu obchodzimy dni dwóch zagrożonych „gatunków” – Dzień Bałwana i Dzień Pingwinów, obydwie kojarzą się z zimą, zimnem, śniegiem. Niestety zmiany klimatu powodują, że śnieg i mróz w

styczniu w Polsce nie są już oczywistością. Jeśli śnieg spadnie, to jak najbardziej warto to wykorzystać poprzez zabawy na śniegu (wystarczy odpowiednie ubranie zamiast worka z tradycyjnym strojem na WF – co to znaczy odpowiednie – to też temat na rozmowę z dziećmi i rodzicami), obserwacje śniegu i lodu, ich właściwości. To też czas, aby poznać bliżej pingwiny i porozmawiać o zmianach klimatu.

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym <https://www.ekokalendarz.pl/dzien-wiedzy-o-pingwinach-2/>.

Luty – kształtowanie proekologicznego stylu życia

W lutym na przednówku w naszych (współczesnych) jadłospisach dominuje żywność sprowadzana z innych stron świata. To dobra okazja, żeby zastanowić się, które składniki naszych posiłków wyrosły w Polsce, które w Europie, a które pochodzą z dalszych kontynentów. Gdzie rosną cytrusy, czekolada, herbata? Czy pomidory jedzone w lutym wyrosły w Polsce? Jaką drogę musiały pokonać produkty na nasze śniadanie? Zwracamy uczniom uwagę na problem głodu i niedożywienia na świecie, marnowania żywności, zachęcamy do kupowania żywności lokalnej i nieprzetworzonej, wspólnego z rodzicami planowana jadłospisu.

➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT „SKĄD POCHODZI TWÓJ POSIŁEK?”

Warto wykorzystać bajkę kamishibai „Gadatliwy ptak Narina” Rafała Witka.

Marzec - kształtowanie proekologicznego stylu życia

W marcu będziemy koncentrować się na tematyce wody, znaczeniu wody w życiu człowieka i w przyrodzie. Temat jest bardzo obszerny i daje wiele możliwości edukacyjnych rozciągniętych na wiele dni. Ważne by dzieci rozumiały, dlaczego należy oszczędzać i nie zanieczyszczać wody i nabrały nawyku oszczędzania wody w codziennym życiu.

➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT „DOSTĘP DO WODY”

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym https://www.woda.edu.pl/img/broszura_przedszkole.pdf.

W marcu nie zapominamy o regularnym poszukiwaniu zwiastunów wiosny, przyroda zmienia się wtedy z dnia na dzień. Możecie zrobić kalendarz odkryć, kiedy dzieci zobaczyły podczas spaceru czy zabaw w ogródku pierwszego motyla, pierwszego trzmieła, pierwiosnka, kotki na wierzbie...

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym <https://www.ekokalendarz.pl/wiosenny-pakiet-edukacyjny/>.

Kwiecień – edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody

W kwietniu obchodzimy najbardziej znane ekologiczne święto, czyli Dzień Ziemi. Każda placówka na swój sposób obchodzi ten dzień. Zachęcamy, żeby w kwietniu poznawać największe atrakcje przyrodnicze waszej okolicy, pomniki przyrody, nietypowe drzewa, skały, może odwiedźcie Groty w Nagórzycach, rezerwat Niebieskie Źródła lub rezerwat w Spale.

➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT TERENOWY „ZABAWY NA ŁĄCE”

Maj – edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody

W maju przyroda jest coraz bujniejsza, obserwować możemy kwitnienie wielu roślin, pracę zapylaczy, ptaki, słysząc gody płazów, wykluwają się pisklaki. W maju obchodzimy też Światowy Dzień Pszczół

oraz Dzień Różnorodności Biologicznej. Zapyłacz i bioróżnorodność to tematy przewodnie maja w Programie. To czas, aby dzieci doceniły różnorodność kwiatów, drzew, zwierząt. To też czas na poznanie różnych zapyłaczy i ich obserwację w terenie. To dobra okazja na omówienie budowy kwiatu i procesu zapylania. Warto też uświadomić uczniom poprzez odpowiednie ćwiczenie, że większość warzyw i owoców, które jemy jest zapylana przez zapyłacz. Warto porozmawiać o sposobach ochrony zapyłacza, znaczeniu bioróżnorodności dla ich przetrwania. Początek maja to też ostatnia szansa na wysianie łąki kwietnej w ogródku szkolnym, aby kwiaty zakwitły jeszcze w tym roku.

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym <https://www.ekokalendarz.pl/dzien-pszczol-pakiet-edukacyjny/>.

Czerwiec – edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody

W czerwcu obchodzimy Dzień Pustej Klasy – święto edukacji w przyrodzie, choć kulminacja w 2023 roku przypada na 16 czerwca, to najlepiej obchodzić je codziennie.

Więcej informacji pomysłów na stronie <https://dzienpustejklasy.pl/>.

Wrzesień – edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody

Wrzesień to powrót do szkoły po wakacjach lub rozpoczynanie nowego etapu w życiu dziecka. Warto w tym czasie jak najwięcej czasu spędzić w przyrodzie, na spontanicznej zabawie, a przy okazji obserwować schyłek lata i początek jesieni. Jesień to też doskonały czas do uzupełniania kącików przyrodniczych i zbiórki materiałów roślinnych do zabaw i prac plastycznych.

➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT TERENOWY „PRZYRODA JEST CIEKAWA!”

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym <https://www.ekokalendarz.pl/pierwszy-dzien-jesieni-jesienny-pakiet-edukacyjny/>.

Październik – ochrona zwierząt

W październiku obchodzimy Światowy Tydzień Zwierząt, dlatego wybraliśmy ten miesiąc na kumulację działań na rzecz zwierząt. Zachęcamy do poznawania różnych zwierząt domowych i dzikich, lądowych i wodnych, małych i dużych, wcielanie się w zwierzęta (maski do druku i kolorowania znaleźć można w pakietach <https://www.ekokalendarz.pl/miedzynarodowy-dzien-strazaka-pakiet-edukacyjny/>, <https://www.ekokalendarz.pl/dzien-dzikiej-fauny-flory-i-naturalnych-siedlisk-pakiet-edukacyjny/>), organizacji zbiórki darów dla schroniska, zajęć poświęconych prawidłowej opiece nad zwierzętami domowymi.

Więcej pomysłów w pakietach edukacyjnych <https://www.ekokalendarz.pl/swiatowy-dzien-zwierzat-pakiet-edukacyjny/>, <https://www.ekokalendarz.pl/dzien-kundelka-pakiet-edukacyjny/>.

Listopad – edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody

W listopadzie przyroda na dobre przygotowuje się do zimy, drzewa straciły już większość liści, zwierzęta już znalazły lub szukają sobie kryjówek na zimę. Choć pogoda jest coraz mniej zachęcająca do wyjść, nie rezygnujmy z nich. Warto na nowo podjąć rozmowę o dopasowaniu ubioru do aury, a przy okazji o tym, jak zwierzęta sobie radzą jesienią i zimą.

10 listopada obchodzimy Dzień Jeża – warto wykorzystać tę okazję do bliższego poznania tego zwierzęcia, rozwiania mitów i przygotowania stert liści w ogrodzie przedszkolnym dla jeży, płazów, bezkręgowców.

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym <https://www.ekokalendarz.pl/dzien-jeza-pakiet-edukacyjny/>.

Grudzień - kształtowanie proekologicznego styl życia

Grudzień kojarzy się ze świętami, prezentami i coraz krótszymi dniami. Niestety również ze smogiem. Z jednej strony zachęcamy do wychodzenia z dziećmi na dwór, żeby skorzystały ze światła słonecznego, po wyjściu ze szkoły przecież będzie już ciemno. Z drugiej uczulamy na sprawdzanie jakości powietrza. Warto wyrabiać nawet w dzieciach nawyk sprawdzania lub proszenia rodziców, by sprawdzali jakość powietrza (najłatwiej zainstalować aplikację w telefonie, w perspektywie można postarać się na czujnik do powieszenia na budynku szkoły). Przekroczenia norm zanieczyszczeń to okazja, by porozmawiać z dziećmi o tym, czym oddychamy, co to jest powietrze, o zanieczyszczeniach powietrza i sposobach chronienia się przed zanieczyszczeniami, zakazie palenia śmieciami. Warto informować o tym rodziców.

- ➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT TERENOWY „JAKIM POWIETRZEM ODDYCHAMY?”
- ➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT „POWIETRZE I JEGO ZANIECZYSZCZENIA”

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym: <https://www.ekokalendarz.pl/kategoria/swieta/dzien-czystego-powietrza/>.

Szkoła podstawowa – drugi etap edukacyjny (klasy IV-VIII)

Na drugim etapie edukacyjnym należy podejmować wszystkie tematy opisane w rozdziale „Kluczowe zagadnienia”, w sposób odpowiedni do wieku i możliwości odbiorców. Część zagadnień odpowiednia będzie dopiero dla uczniów klas VII i VIII, jednakże już w klasach czwartych warto wprowadzać niektóre treści dotyczące zrównoważonego rozwoju i kontynuować wprowadzanie wiadomości dotyczących zmian klimatu – zarówno tego, jakie są ich przyczyny i jak je spowolnić, ale także jak przystosować się do zmieniających się warunków.

Na tym etapie edukacyjnym kontynuowane będzie:

- **kształtowanie właściwych postaw i nawyków** (dotyczących m.in. odpowiedzialnego korzystania z zasobów, odpowiedzialnych zakupów, nie marnowania żywności, stosowania hierarchii odpadowej, jakości powietrza, korzystania z ekologicznego transportu, aktywnego spędzania czasu wolnego),
- **pogłębianie wiedzy przyrodniczej i nawiązywanie więzi z przyrodą** poprzez zajęcia w terenie oraz aktywną edukację przyrodniczą,
- dalsze **pobudzanie wrażliwości na los zwierząt** oraz zachęta do udziału w akcjach i wolontariacie na rzecz zwierząt,

a także

- pogłębianie wiedzy na temat **przyczyn i konsekwencji katastrofy klimatycznej** oraz **adaptacja do zmian klimatu**, kształtowanie postaw sprzyjających spowolnieniu emisji gazów cieplarnianych i pobudzanie i wspieranie aktywizmu ekologicznego,

- wprowadzenie wiedzy o **zrównoważonym rozwoju** i współzależnościach globalnych.

Działania skierowane do uczniów II etapu edukacyjnego:

1. Realizacja **zajęć o tematyce ekologicznej** (lekcyjnych i pozalekcyjnych, w szczególności poświęconych zagadnieniom nadkonsumpcji i odpowiedzialnych zakupów, wodzie, jakości powietrza, ochronie zwierząt i ochronie przyrody w tym bioróżnorodności, zmianom klimatu, zrównoważonemu rozwojowi i współzależnościom globalnym), a także nawiązywanie do tych treści na co dzień i systematyczne kształtowania właściwych nawyków oraz wrażliwości i odpowiedzialności za środowisko.
2. Regularne **lekcje w terenie**, szczególnie dotyczy to **przedmiotów przyrodniczych** – przynajmniej **dwa razy w roku szkolnym**.
3. Wychowanie ekologiczne jako odpowiedzialność wszystkich nauczycieli, a nie tylko nauczycieli przedmiotów przyrodniczych. Edukacja przez naśladowanie – nauczyciel wzorem zachowań proekologicznych.
4. W miarę możliwości wplatanie treści ekologicznych i przyrodniczych do realizacji programów przedmiotów nieprzyrodniczych oraz organizacja zajęć w terenie np. zajęć wychowania fizycznego, muzyki, plastyki itp.
5. Inne formy edukacyjne, w tym:
 - angażujące równocześnie dzieci i rodziców np. pikniki rodzinne, inicjatywy wspierające rodzinne spędzanie czasu w przyrodzie, wycieczki;
 - udział w zewnętrznych projektach, akcjach i konkursach o tematyce ekologicznej;
 - wspieranie wolontariatu młodzieżowego na rzecz środowiska poprzez nawiązywanie współpracy z organizacjami i instytucjami;
 - promocja ekologicznego transportu i zwiększanie bezpieczeństwa uczniów poprzez doskonalenie umiejętności rowerowych uczniów (np. wizyty w miasteczku ruchu drogowego), także wśród uczniów którzy zdali egzamin na kartę rowerową.

Roczny plan działań dla drugiego poziomu edukacyjnego

Styczeń – katastrofa klimatyczna – mitygacja i adaptacja do zmian klimatu

W związku z wypadającym w styczniu Dniu Bałwana, oprócz zabaw na śniegu (o ile spadnie) zachęcamy do podjęcia tematu zmian klimatu. Skutki zmian klimatu widzimy przez cały rok m.in. w postaci ekstremalnych zjawisk pogodowych w Polsce i na świecie. Mniej widoczny, szczególnie dla dzieci, jest zanik pór roku, które my dorośli mogliśmy przez lata obserwować, spodziewać się śniegu zimą, a upałów w wakacje a nie w maju. Katastrofa klimatyczna jest tematem trudnym i złożonym, ale nie warto czekać zbyt długo z podjęciem tego tematu, gdyż dzieci i tak słyszą o nim na co dzień w mediach, w rozmowach rodziców i się nim niepokoją. Ważne by rozmawiać z nimi o tych lękach i o tym, co wiedzą, rozwiewać wątpliwości i tłumaczyć. Podczas rozmów o klimacie ważne jest, żeby dzieci rozumiały różnicę między klimatem a pogodą. Ponieważ temat jest skomplikowany a problem dotyczy nas wszystkich, warto do niego systematycznie wracać poszerzając stopniowo wiedzę uczniów. Warto skorzystać z jednej z publikacji o zmianach klimatu ze szkolnej biblioteki.

- ➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT „ZMIANY KLIMATU - PODSTAWY”
- ➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT „SKUTKI ZMIAN KLIMATU”

Więcej pomysłów w pakietach edukacyjnych <https://www.ekokalendarz.pl/dzien-niedzwiedzia-polarnego-pakiet-edukacyjny/> oraz https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/narzedziownik_klimat.pdf, <https://www.zrodla.org/assets/pdf/9788392824640.pdf>.

Luty – kształtowanie proekologicznego styl życia, zrównoważony rozwój, katastrofa klimatyczna i ochrona przyrody

W lutym wypada Dzień bez oleju palmowego. To okazja do rozmów na wiele tematów. Pierwszy z nich to kondycja lasów tropikalnych – zielonych płuc Ziemi, które są karczowane pod plantację palmy olejowej (m.in. w Indonezji) czy soi na paszę dla zwierząt w Ameryce Południowej. Możemy też rozmawiać o gatunkach zagrożonych wyginięciem z powodu tych wycinek. Żeby jednak dzieci miały poczucie sprawczości, warto zachęcić je do sprawdzania składu produktów (na przykład słodczy), które kupują i wybierania tych, które nie mają w składzie oleju palmowego. Nawyk czytania składu i świadomego wybierania to ważny element ekologicznego stylu życia. Dzięki odpowiedzialnym zakupom mamy wpływ nie tylko na swoje zdrowie, ale i na środowisko. Rozwijając tematykę odpowiedzialnych zakupów można poruszyć temat etykiet, śladu wodnego produktów, kupowania produktów lokalnych a przede wszystkim nadkonsumpcji. Starsi uczniowie mogą zagrać w pokera kryterialnego o zakupach, wykonać test na wirusa „mania posiadania” lub test „kupić nie kupić”.

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym <https://www.ekokalendarz.pl/dzien-bez-oleju-palmowego-pakiet-edukacyjny/> i na stronie <https://ekonsument.pl/>.

Marzec - kształtowanie proekologicznego styl życia

W marcu wypada Światowy dzień wody, będziemy więc koncentrować się na tematyce wodnej, znaczeniu wody w życiu człowieka i w przyrodzie. Temat jest bardzo obszerny i daje wiele możliwości na wiele dni. Kluczowe jest wyrobienie nawyku oszczędzania wody w codziennym życiu, nie tylko wody zużywanej bezpośrednio, ale również wirtualnej wody, dlatego warto wprowadzić pojęcie śladu wodnego, policzyć ślad wodny obiadu, sprawdzić ile wody potrzeba do wyprodukowania koszulki czy kartki papieru. Warto powiązać kwestię dostępu do wody z tematyką zmian klimatu.

- ➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT „DOSTĘP DO WODY NA ŚWIECIE”
- ➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT „CO TO JEST ŚLAD WODNY?”

Więcej pomysłów w pakietach edukacyjnych <https://www.woda.edu.pl/materialy/>.

W marcu nie zapominamy o obserwacjach przyrody, trenowaniu uważności i odnajdywaniu zwiastunów wiosny.

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym <https://www.ekokalendarz.pl/wiosenny-pakiet-edukacyjny/>.

Kwiecień – edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody

W kwietniu obchodzimy najbardziej znane ekologiczne święto czyli Dzień Ziemi. Każda placówka na swój sposób obchodzi to święto. Zachęcamy, żeby w kwietniu poznawać największe atrakcje przyrodnicze waszej okolicy, pomniki przyrody, nietypowe drzewa, skały, może odwiedźcie Groty w Nagórzyczach, rezerwat Niebieskie Źródła lub rezerwat w Spale.

- ➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT „PRZYRODNICZY ZMYŚL”

Maj – edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody

W maju przyroda jest coraz bujniejsza, obserwować możemy kwitnienie wielu roślin, pracę zapylaczy, ptaki, słysząc gody płazów, wykluwają się pisklaki. W maju obchodzimy też Światowy Dzień Pszczół oraz Dzień Różnorodności Biologicznej. Zapylacze i bioróżnorodność to tematy przewodnie maja w Programie Edukacji Ekologicznej. To czas, aby dzieci doceniły różnorodność kwiatów, drzew, zwierząt. To też czas na poznanie różnych zapylaczy i ich obserwację w terenie. To dobra okazja na omówienie budowy kwiatu i procesu zapylania. Warto też uświadomić uczniom poprzez odpowiednie ćwiczenie, że większość warzyw i owoców, które jemy jest zapylana przez zapylacze. Warto porozmawiać o sposobach ochrony zapylacza, znaczeniu bioróżnorodności dla ich przetrwania. Początek maja to też ostatnia szansa na wysianie łąki kwietnej w ogródku szkolnym, aby kwiaty zakwitły jeszcze w tym roku.

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym <https://www.ekokalendarz.pl/dzien-pszczol-pakiet-edukacyjny/>.

Czerwiec – edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody

W czerwcu obchodzimy Dzień Pustej Klasy – święto edukacji w przyrodzie, choć kulminacja w 2023 roku przypada na 16 czerwca, to najlepiej obchodzić je codziennie.

Więcej informacji pomysłów na stronie <https://dzienpustejklasy.pl/>.

Wrzesień – edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody

Powrót do szkoły niech nie kojarzy się tylko z testami kompetencyjnymi i regulaminami pracowni, ale także z radością odkrywania przyrody podczas zajęć w terenie. To również doskonała okazja łagodnego wejścia w nowy rok, do powakacyjnej integracji, swobodnych rozmów o zainteresowaniach, wakacyjnych przeżyciach, oczekiwaniach na nowy rok. A jednocześnie okazja do poznawania przyrody, wspólnego planowania działań ekologicznych na cały rok szkolny. Razem z uczniami warto wymyślić, jak świętować wypadający w październiku Tydzień Zwierząt.

➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT TERENOWY „PRZYRODA JEST CIEKAWA!”

Październik – ochrona zwierząt

Październik to tradycyjnie miesiąc poświęcony tematyce ochrony zwierząt. To czas akcji pomocy schroniskom, uczniowie starszych klas mogą podejmować próby wolontariatu na rzecz zwierząt (jeśli nie w schronisku, to może wyprowadzać psa starszym lub chorym sąsiadom?). Warto głębiej poruszyć temat bezdomności zwierząt, z czego on wynika, jak można mu zapobiegać. Uczniowie mogą przygotować kampanie dotyczącą zapobieganiu bezdomności i właściwej opiece nad zwierzętami. Domowi towarzysze to nie jedyne zwierzęta, o których warto rozmawiać. Możecie podjąć tematykę wykorzystywania zwierząt w cyrkach, w turystyce, w laboratoriach, do produkcji mięsa, futer i skór. Warto skorzystać z gry „Zwierzęta z różnych stron świata” i porozmawiać o zagrożonych gatunkach.

Więcej pomysłów w pakietach edukacyjnych <https://www.ekokalendarz.pl/swiatowy-dzien-zwierzat-pakiet-edukacyjny/>, <https://www.ekokalendarz.pl/dzien-kundelka-pakiet-edukacyjny/>, <https://www.ekokalendarz.pl/dzien-zwierzat-bezdomnych-pakiet-edukacyjny/>.

Listopad – zrównoważony rozwój

Co prawda Światowy dzień żywności obchodzimy w październiku, ale w listopadzie corocznie wypada Tydzień Edukacji Globalnej, dlatego właśnie teraz zachęcamy do podjęcia tematyki współzależności globalnych. Wydaje się, że najłatwiej zrobić to na przykładzie dostępu do żywności i pochodzenia jedzenia na naszym talerzu.

➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT „CZY WSZYSCY MOGĄ NAJEŚĆ SIĘ DO SYTA?”

Rozmawiając o dostępie do żywności o sprawiedliwym wynagradzaniu producentów żywności, warto poruszyć temat sprawiedliwego handlu.

➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT „SPRAWIEDLIWY HANDEL”

Listopad to również początek przedświątecznej gorączki zakupów – Czarny Piątek, Cyber Monday, a dla równowagi Dzień bez kupowania. Idealny czas na podjęcie tematyki nadkonsumpcji.

Więcej pomysłów w pakietach <https://www.zrodla.org/assets/pdf/postaw-na-rozwoj-zrownowazony.pdf>, http://globalnepoludnie.pl/IMG/pdf/ZALEZNOSCI_GLOBALNE.pdf, <https://www.ekokalendarz.pl/swiatowy-dzien-zywnosci-pakiet-edukacyjny/>, <https://www.fairtrade.org.pl/materialy-dla-ciebie/>, warto też skorzystać z filmów z serii „Story of stuff” - <https://www.storyofstuff.org/>.

Grudzień - kształtowanie proekologicznego styl życia

Powietrze i smog – właściwości powietrza, zanieczyszczenia powietrza, sposoby redukcji zanieczyszczeń powietrza, sposoby na ochronę przed zanieczyszczeniami.

➔ PRZYKŁADOWY WARSZTAT „POWIETRZE I SMOG”

Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym <https://www.ekokalendarz.pl/kategoria/swieta/dzien-czystego-powietrza/>.

Nauczyciele przedszkolni i szkół podstawowych pogłębianie kompetencji nauczycieli w zakresie edukacji ekologicznej

Nauczyciele szkolni i przedszkolni są kluczowym interesariuszem Programu Edukacji Ekologicznej EKOpozytywny Tomaszów zapewniając efekt kaskadowości działań przed długie lata. Nauczyciele mają wpływ nie tylko na swoich uczniów, ale także na ich rodziców i rodziny dzieci zarówno pośrednio przez dzieci jak bezpośrednio, spotykając się z rodzinami uczniów na zebraniach, piknikach, imprezach szkolnych, konsultacjach, komunikując się z nimi za pomocą dzienników elektronicznych, grup dyskusyjnych, strony internetowej placówki czy mediów społecznościowych, a w przypadku młodszych dzieci na co dzień podczas przyprowadzania i odbierania dzieci z placówki. Jednocześnie mają wpływ na środowisko lokalne poprzez działania i akcje podejmowane przez szkoły na rzecz społeczności lokalnej (np. sprzątanie świata, sadzenie roślin, zbiórki darów dla schroniska, akcje informacyjne, wspieranie wolontariatu młodzieżowego, zbiórki charytatywne itp.).

Biorąc to pod uwagę, organ prowadzący powinien wspierać nauczycieli w ich działaniach na rzecz podnoszenia świadomości ekologicznej poprzez wsparcie:

- materialne (dodatkowe środki na zajęcia ekologiczne, a także regularne zakupy pomocy dydaktycznych i narzędzi pracy, dofinansowanie lub organizacja transportu na tereny zielone dla grup);
- organizacyjne (ułatwienia w postaci zmniejszenia biurokracji projektowej, uproszczenie procedur wyjść z grupą, blokowanie godzin danego przedmiotu w planie lekcji);
- rozwojowe (pogłębianie wiedzy i kompetencji nauczycieli poprzez organizację szkoleń, w tym terenowych, zakup publikacji) i motywacyjne (uznanie i gratyfikacja).

Badanie w środowisku nauczycielskim potwierdziło zapotrzebowanie na stacjonarne szkolenia jednodniowe, w tym pracę w terenie (znacznie mniejsze – na webinaria i ogólnie e-learning).

W etapie pilotażowym wdrażania Programu odpowiedni **program pogłębiania kompetencji nauczycieli** w zakresie edukacji ekologicznej będzie szczegółowo zaplanowany (z uwzględnieniem zgłaszanych na bieżąco potrzeb nauczycieli – w II semestrze roku szkolnego 2022–2023) i pilotażowo zrealizowany (w całym roku szkolnym 2023–2024).

Wstępnie zaplanowano czterogodzinne szkolenia całych rad pedagogicznych we wszystkich miejskich przedszkolach oraz dwudniowe szkolenia dla nauczycieli dla dwóch grup (nauczycieli wczesnoszkolnych oraz nauczycieli klas IV-VIII).

Na podstawie diagnozy i późniejszych rozmów z nauczycielami wynika, że kluczowymi tematami w obszarze poszerzania kompetencji nauczycieli przedszkolnych i wczesnoszkolnych jest **edukacja przyrodnicza w terenie** (jej znaczenie dla zdrowia fizycznego i rozwoju psychicznego dzieci, metody pracy w terenie oraz kwestie organizacyjne), a dopiero później zagadnienia związane z kształtowaniem postaw proekologicznych. W przypadku nauczycieli drugiego etapu edukacyjnego kluczowe wydaje się pogłębienie kompetencji w zakresie **zmian klimatu** (zarówno aktualna wiedza, jak i metody pracy z dziećmi) oraz **zrównoważonego rozwoju** (w tym wprowadzenie do edukacji globalnej, współzależności globalne, Cele Zrównoważonego Rozwoju i ich realizacja, jako narzędzie do zmiany świata).

Rodzice dzieci i młodzieży

Rodzice i rodziny uczniów są naturalnym odbiorcą działań realizowanych za pośrednictwem szkół i przedszkoli. Poprzez placówki oświatowe w stosunkowo łatwy sposób dotrzeć można do dużej grupy mieszkańców miasta z wiedzą na temat ważnych i aktualnych tematów. Z drugiej strony to rodzice są odpowiedzialni za wychowanie dzieci, w tym za kształtowanie ich postaw i wartości, dlatego ważne jest by sami w codziennym życiu dawali przykład troski i dbałości o środowisko. Dlatego też do rodziców należy kierować działania Programu zarówno podnoszące ich wiedzę, jak i kształtujące proekologiczny styl życia. Należy pracować z nimi w kilku obszarach:

1. **Katastrofa klimatyczna**, w szczególności poszerzanie wiedzy nt. przeciwdziałania zmianom klimatu i promocja stylu życia sprzyjające redukowaniu emisji gazów cieplarnianych oraz adaptacja do zmian klimatu, w tym bezpieczeństwo w sytuacji ekstremalnych zjawisk pogodowych. Działania w tym zakresie będą realizowane poprzez edukację uczniów angażującą rodziców, projekty i akcje edukacyjne.
2. **Kształtowanie proekologicznego stylu życia**, w tym ekologiczny transport do szkoły/przedszkola, odpowiedzialne zakupy (w tym zdrowe żywienie, nie marnowanie jedzenia, przeciwdziałanie nadkonsumpcji, odpowiedzialne zakupy zabawek i elektroniki), odpowiedzialne korzystanie z zasobów. Działania w tym zakresie będą realizowane poprzez

edukację uczniów angażującą rodziców, projekty i akcje edukacyjne, prezentacje i rozmowy na zebraniach z rodzicami, informacje zamieszczane na stronie placówki lub dzienniku elektronicznym).

3. **Edukacja przyrodnicza i ochrona przyrody** powinna skupić się na promowaniu regularnego kontaktu z naturą (w każdym wieku, zarówno przedszkolaków jak i młodzieży i dorosłych), zarówno ze względu na wpływ przyrody na zdrowie fizyczne i psychiczne¹¹, jak i przez wzgląd na to, że budowanie więzi z przyrodą przekłada się na zaangażowanie w działania na rzecz środowiska. Działania w tym zakresie będą realizowane poprzez angażowanie rodziców w organizację wyjść, wycieczek, spacerów w teren, organizację rodzinnych imprez w plenerze (pikników, rajdów, gier terenowych), prezentacje i regularne rozmowy na zebraniach z rodzicami (szczególnie w przedszkolu i klasach I-III SP), informacje zamieszczane na stronie placówki), inicjowanie konkursów i projektów wymuszających rodzinne wyjścia do lasu czy nad rzekę.
4. **Ochrona zwierząt** powinna objąć m.in. podnoszenie wiedzy nt. właściwej opieki nad zwierzętami, zagrożeń dla zwierząt wynikających z używania fajerwerków, zapobiegania bezdomności. Działania w tym zakresie będą realizowane poprzez edukację uczniów angażującą rodziców, projekty i akcje edukacyjne i charytatywne, np. zbiórki darów dla schroniska, informacje zamieszczane na stronie placówki.

¹¹ Więcej na ten temat <https://dzienpustejklasy.pl/wzmacnia-uspokaja-uszczesliwia/>

5. Oczekiwane rezultaty i ich wskaźniki

Zajęcia edukacyjne adresowane do dzieci i młodzieży mają tę specyfikę, że ich rezultat nie narasta, ponieważ w każdym roku edukację opuszcza grupa młodzieży wyedukowanej najlepiej (przez największą liczbę lat), zaś na jej miejsce wchodzi grupa niewyedukowana w ogóle. Toteż oczekiwany corocznie rezultat oddziaływań edukacyjnych nie musi być każdorazowo lepszy od rezultatu w roku poprzednim.

Poniższa tabela wymienia działania planowane corocznie, ich rezultaty i ich wskaźniki, które będą podstawą rocznej ewaluacji osiągnięcia celów PEE.

Nr	DZIAŁANIE	REZULTAT	WSKAŹNIK REZULTATU
EDUKACJA PRZEDSZKOLNA			
1	Uwzględnienie treści ekologicznych w planach pracy przedszkola.	Obecność treści ekologicznych w wychowaniu przedszkolnym	Procent przedszkoli w danym roku szkolnym, które w planach pracy przedszkola zawarły są działania kształtujące postawy proekologiczne
2	Realizacja zajęć o tematyce ekologicznej	Pogłębienie wiedzy nt. środowiska i wzmocnienie postaw proekologicznych dzieci	Liczba godzin pracy nauczycieli poświęconych na przygotowanie i przeprowadzenie zajęć edukacji ekologicznej
3	Regularne codzienne wyjścia w teren	Kontakt z przyrodą w terenie	Zsumowana liczba dni, w których odbyły się zajęcia w terenie z elementami edukacji przyrodniczej – rocznie we wszystkich placówkach
4	Zajęcia przyrodnicze w lesie w najbliższej okolicy miasta (dofinansowanie dojazdów)	Pogłębienie wiedzy przyrodniczej	Zsumowana liczba wycieczek przyrodniczych rocznie we wszystkich placówkach (minimum 2 wycieczki dla każdej grupy w roku szkolnym)
5	Obchody świąt i dni ekologicznych	Nauka proekologicznych nawyków i zachowań	Liczba obchodów dni i świąt ekologicznych we wszystkich przedszkolach.
6	Udział w zewnętrznych warsztatach ekologicznych.	Pogłębienie wiedzy nt. środowiska i wzmocnienie postaw proekologicznych dzieci	Zsumowana liczba warsztatów specjalistycznych
SZKOŁA PODSTAWOWA – DZIAŁANIA OBEJMUJĄCE CAŁĄ SZKOŁĘ			
7	Uwzględnienie treści ekologicznych w szkolnych programach profilaktyczno-wychowawczych.	Obecność treści ekologicznych w zajęciach wychowawczych i przedmiotowych	Procent szkół w danym roku szkolnym, które w szkolnych programach profilaktyczno-wychowawczych zawarły są działania kształtujące postawy proekologiczne
8	Ogólnoszkolne obchody świąt i dni ekologicznych	Nauka proekologicznych nawyków i zachowań	Liczba obchodów dni i świąt ekologicznych we wszystkich szkołach.

Nr	DZIAŁANIE	REZULTAT	WSKAŹNIK REZULTATU
SZKOŁA PODSTAWOWA – I ETAP EDUKACYJNY			
9	Zajęcia o tematyce ekologicznej (lekcyjnych i pozalekcyjnych)	Pogłębienie wiedzy nt. ochrony środowiska i wzmocnienie postaw proekologicznych uczniów	Liczba godzin pracy nauczycieli poświęconych na przygotowanie i przeprowadzenie zajęć edukacji ekologicznej
10	Lekcje w terenie, w tym dofinansowanie dojazdów w mieście i w najbliższej okolicy miasta	Pogłębienie wiedzy przyrodniczej	Zsumowana liczba godzin edukacji przyrodniczej w terenie – rocznie we wszystkich placówkach (w tym minimum 2 wycieczki dla każdej grupy w roku szkolnym)
11	Udział w zewnętrznych warsztatach ekologicznych	Pogłębienie wiedzy z obszaru ochrony środowiska	Zsumowana ilość warsztatów specjalistycznych
SZKOŁA PODSTAWOWA – II ETAP EDUKACYJNY			
12	Zajęcia o tematyce ekologicznej (lekcyjnych i pozalekcyjnych)	Pogłębienie wiedzy nt. m.in. zmian klimatu, ochrony środowiska i wzmocnienie postaw proekologicznych uczniów	Liczba godzin pracy nauczycieli poświęconych na przygotowanie i przeprowadzenie zajęć edukacji ekologicznej
13	Lekcje w terenie, w tym dofinansowanie dojazdów w mieście i w najbliższej okolicy miasta	Pogłębienie wiedzy przyrodniczej	Zsumowana liczba godzin edukacji przyrodniczej w terenie – rocznie we wszystkich placówkach, Przynajmniej dwa razy w każdym oddziale w roku szkolnym
14	Udziału w zewnętrznych warsztatach ekologicznych	Pogłębienie wiedzy nt. m.in. zmian klimatu i celów zrównoważonego rozwoju	Zsumowana ilość warsztatów specjalistycznych
NAUCZYCIELE PRZEDSZKOLNI I SZKÓŁ PODSTAWOWYCH			
15	Szkolenia zwiększające kompetencje nauczycieli w zakresie edukacji ekologicznej	Nowe kompetencje nauczycieli w zakresie edukacji ekologicznej	Liczba osobo-godzin szkoleń (godziny dydaktyczne × liczba uczestników – rocznie)
RODZICE			
16	Projekty, imprezy, wycieczki i akcje edukacyjne	Wzmocnienie postaw proekologicznych, pogłębienie wiedzy	Zsumowana liczba akcji/projektów wydarzeń o tematyce ekologicznej angażujących rodziców

6. Kalendarz świąt ekologicznych

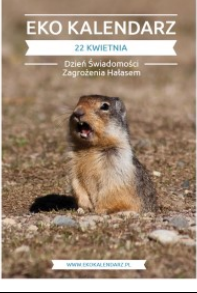

Poniżej zamieszczono kalendarz świąt i dni o tematyce ekologicznej i przyrodniczej, zestawienie przygotowano w oparciu o EkoKalendarz – bezpłatną bazę wiedzy tworzoną przez Ośrodek Działań Ekologicznych „Źródła” pod adresem <https://www.ekokalendarz.pl/>.

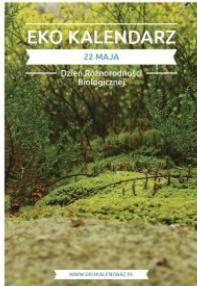
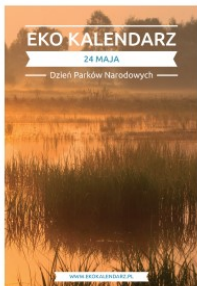
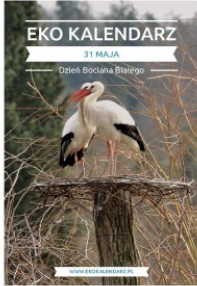
W tabeli pogrubiono najważniejsze święta, które powinny znaleźć odzwierciedlenie w realizacji programu. Ważne jednak rozmawiać o ochronie przyrody jak najczęściej, na co dzień wplatać drobne aktywności angażujące dzieci i młodzież w działania na rzecz środowiska i kształtujące ich postawy wobec natury. Dlatego poniżej podajemy przykładowe propozycje takich działań do wykorzystania na lekcjach przedmiotowych, godzinach wychowawczych, podczas zajęć przedszkolnych, na lekcjach bibliotecznych i na świetlicy lub kółku pozalekcyjnym, lub samodzielnie (indywidualnie lub w grupach) przez uczniów (i rodziców).

DATA I NAZWA ŚWIĘTA	PROPOZYCJE AKTYWNOŚCI
styczeń	
18 - Dzień Bałwana	Jeśli jest śnieg – koniecznie lepimy bałwana. A poza tym dzień bałwana to świetny moment o rozmowie o zmianach klimatu, zanikaniu typowych pór roku i nieprzewidywalności pogody.
20 - Dzień Pingwinów	 <p>Czy wszystkie pingwiny są czarno-białe? Czy wszystkie żyją na Antarktydzie? Jak duże są pingwiny? Dlaczego tak śmiesznie się poruszają? Teraz razem możecie poszukać odpowiedzi na te pytania korzystając z pakietu o pingwinach https://www.ekokalendarz.pl/dzien-wiedzy-o-pingwinach-2/ Możecie też obejrzeć filmy o pingwinach, poczytać o nich książki i przy okazji porozmawiać o zmianach klimatu.</p>
23 - Dzień bez Opakowań Foliowych	<p>Przeglądamy swoje drugie śniadania, oglądamy różne sposoby pakowania posiłków do szkoty, porównujemy funkcjonalność opakowań, kto za co lubi swoją śniadaniówkę. Przygotowanie w dowolnej formie kampanii promującej przynoszenie śniadania w wielorazowych śniadaniówkach, śniadania bez foliówek i innych jednorazowych opakowań.</p> <p>To też okazja do porównania różnych toreb na zakupy (pod względem surowca, trwałości, wygody, czasu rozkładu) a także do samodzielnego wykonania toreb wielorazowych na zakupy np. ze starych koszulek.</p> <p>Więcej pomysłów w pakiecie edukacyjnym https://www.ekokalendarz.pl/dzien-bez-opakowan-foliowych-pakiet-edukacyjny/</p>

luty	
<u>01 - Dzień bez oleju palmowego</u>	 <p>Propozycje aktywności: zajęcia o roślinach oleistych, o palmie olejowej, gdzie rośnie. Zagrożenia związane z wycinką lasów na plantacje. Zwierzęta zagrożone przez produkcje oleju palmowego. Poszukiwanie oleju w składzie produktu. Plakaty lub inne formy zachęcające do unikania oleju palmowego. https://www.ekokalendarz.pl/dzien-bez-oleju-palmowego-pakiet-edukacyjny/</p>
<u>17 - Dzień Kota</u>	 <p>To okazja do zajęć zarówno o kotach domowych, ich potrzebach, właściwej opiece. Można też rozmawiać o różnorodności w rodzenie kotów, ich przystosowaniu do środowiska, o zagrożonych gatunkach, drapieżnictwie... https://www.ekokalendarz.pl/swiatowy-dzien-kota-pakiet-edukacyjny/</p>
<u>18 - Dzień Baterii</u>	<p>Zbiórka baterii w szkole. Bateriowe porządki w domach i wyniesienie baterii do odpowiednich pojemników. Opracowanie mapy miejsc w okolicy, gdzie można wyrzucać baterie. Rozmowa o korzystaniu z akumulatorów. Dla starszych uczniów o pierwiastkach potrzebnych do produkcji baterii i elektroniki.</p>
<u>27 - Dzień Niedźwiedzia Polarnego</u>	 <p>To ponownie okazja do rozmów (nawet z młodszymi dziećmi) o zmianach klimatu i ich wpływie na przyrodę na Ziemi Pakiet o kimacie i niedźwiedziach: https://www.ekokalendarz.pl/dzien-niedzwiedzia-polarnego-pakiet-edukacyjny/ oraz https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/narzedziownik_klimat_.pdf</p>
marzec	
<u>17 - Światowy Dzień Mórz</u>	 <p>Morza podobnie jak oceany borykają się z wieloma problemami: przełowienie, zanieczyszczenia (zwłaszcza plastikiem i metalami ciężkimi), zakwaszenie wód, niszczenie morskich siedlisk, eutrofizacja. Choć niektóre z problemów wydają się nam odległe, mamy na nie wpływ, dokonując codziennych wyborów, co warto podkreślać rozmawiając podczas zajęć z uczniami. Warto też poznawać morza, ich fantastyczną podwodną przyrodę. Więcej pomysłów w pakiecie: https://www.ekokalendarz.pl/swiatowy-dzien-morz-pakiet-edukacyjny/ Polecamy również pakiet o Bałtyku https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/narzedziownik_ssaki_morskie_.pdf</p>
<u>22 - Światowy Dzień Wody</u>	<p>Jedno ze świąt wpisanych w roczny plan działań Programu dla wszystkich grup wiekowych. Pakiety edukacyjne dla wszystkich grup wiekowych dostępne na stronie https://www.woda.edu.pl/materialy/</p>

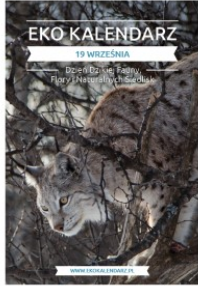

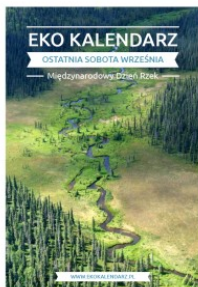
<p><u>23 - Dzień Meteorologii</u></p>		<p>Umiejętność przewidywania pogody może uchronić nas przez wieloma problemami a nawet niebezpieczeństwami. Chociaż obecnie pracę tę za nas wykonują meteorolodzy i możemy sprawdzić prognozy w internecie, warto umieć dokonywać podstawowych obserwacji pogody i dopasowywać swoje plany i ubranie do warunków. Dzieci, ale i dorośli spędzający większość czasu w budynkach i klimatyzowanych samochodach mają z tym kłopot. Obserwujcie pogodę, czytajcie i analizujcie prognozy, zwracajcie uwagę na zmienność dobową temperatury, patrzcie na chmury.</p> <p>https://www.ekokalendarz.pl/dzien-meteorologii-pakiet-edukacyjny/</p>
<p><u>28 - Dzień Chwastów</u></p>		<p>Tego dnia warto rozmawiać znaczeniu ochrony bioróżnorodności. O tym jak chronić i różnorodność w swoim ogródku. Można przygotować bomby nasienne. Wyjść przez budynek szkoły/przedszkola i sprawdzić ile gatunków roślin znajdziemy w zwyczajnym trawniku. Więcej pomysłów: https://www.ekokalendarz.pl/dzien-doceniania-chwastow-materialy-edukacyjne/</p>
<p>kwiecień</p>		
<p><u>01 - Dzień Ptaków</u></p>		<p>Z okazji święta zachęcamy do uważnego przyjrzenia się ptakom. Wystarczy zajrzeć do ogrodu, parku czy na skwerek. Nawet dzieci mogą nauczyć się rozpoznawać podstawowe gatunki, szczególnie te, które nie są bardzo płochliwe: gołębie, kosy, szpaki, sikorki, kawki, sójki, sroki... Za pomocą zabaw ruchowych można ułatwić dzieciom zrozumienie zachowań ptaków, dostrzec niektóre zagrożenia czyhające na ptaki oraz poznać sposoby pomocy skrzydlatym przyjaciołom. Więcej informacji w pakiecie: https://www.ekokalendarz.pl/dzien-ptakow-pakiet-edukacyjny/</p>
<p><u>04 - Dzień Zwierząt Bezdomnych</u></p>		<p>Możecie zorganizować zbiórkę darów dla schroniska. To też okazja do rozmowy o adopcji zwierząt bezdomnych zamiast kupowania. Uczniowie, którzy mają zwierzęta ze schroniska mogą przynieść ich zdjęcia i opowiedzieć ich historię. Możecie zorganizować ogólnoszkolną wystawę schroniskowych zwierzątek, które znalazły dom w rodzinach uczniów. Więcej pomysłów w pakiecie: https://www.ekokalendarz.pl/dzien-zwierzat-bezdomnych-pakiet-edukacyjny/</p>

<p><u>07 - Dzień Bobrów</u></p>		<p>Bobry, bohaterowie małej retencji. Warto bliżej je poznać i dowiedzieć się, ile im zawdzięczamy. Szczególnie teraz, gdy susze dokuczają nam coraz bardziej, powinniśmy dbać o bobry. Choć trudno je zobaczyć w naturze, warto wybrać się na wycieczkę nad rzekę, by poszukać śladów ich żerowania i docenić kunszt inżynieryjny. Więcej w pakiecie: https://www.ekokalendarz.pl/dzien-bobrow-pakiet-edukacyjny/</p>
<p><u>14 - Dzień Gapienia się w Niebo</u></p>		<p>Tego dnia warto wyjść z klasy choćby na 10 minut i popatrzeć w niebo, obserwować chmury. Jeśli się nie da, to chociaż zrobić kilkuminutowe ćwiczenie uważności i patrzeć w ciszy na niebo przez okno. Można opisać niebo na języku polskim lub obcym, zastanowić się dlaczego jest niebieskie na fizyce, narysować, zastanowić się co możemy zobaczyć na niebie, skonstruować i puścić latawce.</p>
<p><u>22 - Dzień Ziemi</u></p>		<p>Jedno ze świąt wpisanych w roczny plan działań Programu dla wszystkich grup wiekowych. https://www.ekokalendarz.pl/pakiet-edukacyjny-na-swiatowy-dzien-ziemi/</p>
<p><u>25 - Dzień Świadomości Zagrożenia Hałasem</u></p>		<p>Badanie poziomu hałasu na przerwie, na lekcji, przy ruchliwej ulicy. Rozmowa o wpływie hałasu na zdrowie. Ćwiczenia na uważność w ciszy. Więcej pomysłów: https://www.ekokalendarz.pl/dzien-swiadomosci-zagrozenia-halaszem-pakiet-edukacyjny/</p>
maj		
<p>8 – Dzień Bibliotek</p>		<p>Pomysły na Dzień bibliotek na zielono: Lektury biblioteczne o Celach Zrównoważonego Rozwoju dla starszych uczniów – opisane w pakiecie https://www.ekokalendarz.pl/dzien-bibliotek-pakiet-edukacyjny/. Wymiany lub kiermasz książek. Głośne czytanie książek o tematyce przyrodniczej lub ekologicznej. Uczniowie chwalą się swoimi ulubionymi książkami ekologicznymi lub z bohaterami zwierzęcymi. Wystawka książek przyrodniczych.</p>

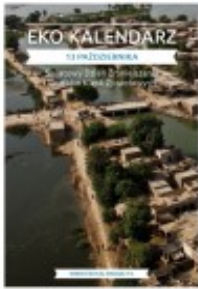

<p><u>12 - Dzień Ptaków Wędrownych</u></p>		<p>Kolejna okazja do poznawania ptaków, które można spotkać w Polsce. Warto skorzystać z zabawy „Skrzydłaci posłańcy wiosny” oraz innych ćwiczeń opisanych w pakiecie https://www.ekokalendarz.pl/swiatowy-dzien-ptakow-wedrownych-pakiet-edukacyjny/</p>
<p><u>20 - Światowy Dzień Pszczół</u></p>		<p>Zapylaczom zawdzięczamy większość warzyw i owoców. Dzień pszczół okazja od obserwacji zapylaczy przy pracy, a przy okazji różnych strategii przywabiania zapylaczy przez kwiaty. Tego dnia na pewno warto wyjść w teren, zachęcamy do spotkania z pszczelarzem, ale nie zapominajmy o dzikich zapylaczach. Warto zrobić hotele dla zapylaczy. Więcej pomysłów: https://www.ekokalendarz.pl/dzien-pszczol-pakiet-edukacyjny/</p>
<p><u>22 - Dzień Różnorodności Biologicznej</u></p>		<p>Zanik bioróżnorodności to najważniejszy obok zmian klimatu problem ekologiczny na świecie. Warto wiedzieć, czym jest różnorodność i dlaczego jest tak istotna. Możecie przeprowadzić terenowe zajęcia o różnorodności bezkręgowców, porównać tradycyjne rolnictwo z wielkoobszarową monokulturą, plantację sosny z Puszcą Białowieską czy wystrzyżony trawnik z kwietną łąką. Więcej pomysłów: https://www.ekokalendarz.pl/dzien-roznorodnosci-biologicznej-pakiet-edukacyjny/</p>
<p><u>24 - Dzień Parków Narodowych</u></p>		<p>Poznajemy parki narodowe Polski, po co tworzy się parki narodowe, zasady zachowania w parkach. Wystawa zdjęć z wakacji, wycieczek do parków narodowych, w których byli uczniowie. Zajęcia biblioteczne wokół książki „Którędy do Yellowstone? Dzika podróż po parkach narodowych” Aleksandry i Daniela Mizielińskich. Więcej pomysłów: https://www.ekokalendarz.pl/dzien-parkow-narodowych-pakiet-edukacyjny/</p>
<p><u>31 - Dzień Bociana Białego</u></p>		<p>To dzień na bliższe spotkanie z jednym z najbardziej rozpoznawalnych polskich ptaków. Pomysły na bocianie aktywności: https://www.ekokalendarz.pl/dzien-bociana-minipakiet-edukacyjny/</p>

<p><u>03 - Dzień Roweru</u></p>		<p>Szkolne święto rowerów, kto może przyjeżdża rowerem do szkoły. Powtórka bezpiecznego korzystania z roweru i poruszania się po drogach dla posiadaczy karty rowerowej. Poznajemy historię roweru, najbardziej rowerowe miasta. Klasowe lub rodzinne wycieczki rowerowe np. do Spały. Więcej pomysłów: https://www.ekokalendarz.pl/dzien-roweru-pakiet-edukacyjny/</p>
<p><u>05 - Dzień Ochrony Środowiska</u></p>		<p>Dzień ochrony środowiska można obchodzić na setki sposobów, na przykład organizując jakieś publiczne wydarzenia, pokaz filmów, organizując spotkanie z przyrodnikiem, lub zapoznając się z organizacjami pozarządowymi działającymi na rzecz środowiska. https://www.ekokalendarz.pl/dzien-ochrony-srodowiska-pakiet-edukacyjny/</p>
<p><u>08 - Dzień Oceanów</u></p>		<p>Oceany to temat rzeka, można o nich rozmawiać z dziećmi w każdym wieku. O ich znaczeniu dla regulowania klimatu, o zwierzętach żyjących w oceanie, transporcie transoceanicznym, wielkiej pacyficznej plamie śmieci, podnoszeniu się poziomu mórz, zakwaszaniu oceanów i zaniku raf koralowych w wyniku zmian klimatu. Pakiet o oceanach: https://www.ekokalendarz.pl/swiatowy-dzien-oceanow-pakiet-edukacyjny/</p>
<p><u>15 czerwca - Dzień Wiatru</u></p>		<p>Wiatr może być naszym sprzymierzeńcem i wrogiem. Tego dnia dzieci mogą dowiedzieć się, jak przygotować się do huraganowych wiatrów. Z młodszymi dziećmi warto porozmawiać, czym właściwie jest wiatr i co nam daje. Ze starszymi można porozmawiać o wiatrakach i energii odnawialnej. To również okazja do wykonania latawców i zabawy nimi. Możecie zbudować wiatrowskaz i wiatromierz czasowy. Instrukcje w pakiecie: https://www.ekokalendarz.pl/swiatowy-dzien-wiatru-pakiet-edukacyjny/</p>
<p><u>2. lub 3. piątek czerwca - Dzień Pustej Klasy</u></p>		<p>Co roku w czerwcu obchodzimy święto edukacji w przyrodzie, choć kulminacja w 2023 roku przypada na 16 czerwca, to najlepiej obchodzić je codziennie. Więcej informacji pomysłów na stronie https://dzienpustejklasy.pl/</p>

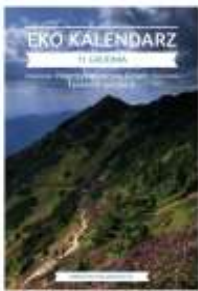

<p><u>17 - Dzień Przeciwdziałania Pustynnieniu i Suszy</u></p>		<p>Końcówka roku szkolnego zbiega się z tym ważnym dniem – zmiany klimatu i nieprzemysłana gospodarka człowieka powodują, że coraz więcej terenów pustynnieje, a susze pogłębiają ten problem. Stąd m.in. droga żywność, głód, migracje, zanik bioróżnorodności. Możemy to zmienić, choćby w swoim mieście. Jak to zrobić podpowiada pakiet edukacyjny: https://www.ekokalendarz.pl/dzien-przeciwdzialania-pustynnieniu-i-suszy-pakiet-edukacyjny/</p>
<p>wrzesień</p>		
<p><u>19 - Dzień Dzikiej Fauny, Flory i Naturalnych Siedlisk</u></p>		<p>Tego dnia zachęcamy do poznawania dzikiej przyrody w naszym najbliższym otoczeniu. Warto zwrócić uwagę zarówno na najcenniejsze miejsca, chronione zwykle przez prawne formy ochrony przyrody, jak i skrawki dzikiej przyrody nieobjęte ochroną, ale równie ważne dla zachowania bogactwa przyrodniczego. To ważne święto – szczególnie w czasach, gdy dla dzikiej przyrody, wypieranej przez człowieka i jego wciąż rosnące potrzeby, pozostaje coraz mniej miejsca. https://www.ekokalendarz.pl/dzien-dzikiej-fauny-flory-i-naturalnych-siedlisk-pakiet-edukacyjny/</p>
<p><u>22 - Dzień Bez Samochodu</u></p>		<p>Choć dzieci nie mają dużego wpływu na rodzaj transportu dominującego w rodzinie, to nastolatki, już mogą częściej decydować same, jak będą się poruszać. Warto rozmawiać o problemach wynikających z motoryzacji i alternatywach dla samochodu na krótkich i długich dystansach. Porównywać koszty środowiskowe różnych pojazdów, rozmawiać o historii transportu i o tym jak ludzie poruszali się dawniej i jak poruszają się dziś w różnych częściach świata. Więcej w pakiecie: https://www.ekokalendarz.pl/europejski-dzien-bez-samochodu-pakiet-edukacyjny/</p>
<p><u>27 - Dzień Rzek</u></p>		<p>Tego dnia warto wybrać się nad rzekę (nie tylko nad Pilicę, może być też Wolbórka, Czarna, Piasecznica czy Lubochenka), żeby ją obserwować, badać, malować, opisywać. Tego dnia można rozmawiać o skutkach zmian klimatu: suszach i powodziach, ale też o wpływie rzek na osadnictwo, obecnym wykorzystaniu rzek, rodzajach cieków itd. Więcej w pakiecie: https://www.ekokalendarz.pl/swiatowy-dzien-rzek-pakiet-edukacyjny/</p>
<p><u>29 - Dzień Świadomości o Marnowaniu Żywności</u></p>	<p>Świetna okazja do tego, żeby porozmawiać o marnowaniu żywności i o tym co można zrobić, by marnowało się jej jak najmniej. Warto, by dzieci zaangażowały rodziców do zrobienia porządków w szafkach kuchennych i lodówkach i wspólne planowanie jadłospisu i zakupów tak, żeby nic się nie zmarnowało. Nauka właściwego przechowywania żywności. Rozróżnienie „najlepiej spożyć przed” i „należy spożyć do”.</p>	

październik

<p>04 - Światowy Dzień Zwierząt</p>	 <p>W roku obchodzimy wiele dni poświęconych poszczególnym gatunkom zwierząt. Jest Dzień Psa i Dzień Kundelka, Dzień Kota, Słoni, Tygrysów, Pingwinów, Dzień Zwierząt Laboratoryjnych, Dzień Ryby, Dzień Zwierząt Hodowlanych, Dzień Pszczoły i wiele wiele innych, ale w powszechnej świadomości najbardziej zakotwiczył się październikowy Światowy Dzień Zwierząt, obchodzony czasem cały tydzień (Światowy Tydzień Zwierząt) albo nawet miesiąc. Październik – miesiącem zwierząt – tak traktujemy ten miesiąc w Programie. Pakiet edukacyjny pełen pomysłów: https://www.ekokalendarz.pl/swiatowy-dzien-zwierzat-pakiet-edukacyjny/</p>
<p>10 - Święto Drzewa</p>	<p>Tego dnia warto wyjść na dwór, by ćwiczyć rozpoznawanie gatunków drzew, obserwować i mierzyć drzewa, kalkować korę i liście, rozmawiać o tym, co nam dają drzewa, o znaczeniu drzew w mieście, poznawać pomniki przyrody w okolicy, szukać i fotografować/rysować najbardziej niezwykłe drzewa w okolicy, bawić się liśćmi i wykorzystywać je do zajęć plastycznych.</p>
<p>13 - Dzień Zmniejszania Skutków Klęsk Żywiolowych</p>	 <p>Dzień, o którym warto sobie przypomnieć, bo zmiany klimatu powodują, że coraz częściej także w Polsce mamy do czynienia z ekstremalnymi zjawiskami pogodowymi: długotrwałymi upałami powyżej 30°C, suszami, nawalnymi opadami powodującymi miejscowe powodzie błyskawiczne, huraganami i gradobiciami. Trzeba nauczyć się, jak z nimi żyć i jak się zabezpieczać. Więcej w pakiecie https://www.ekokalendarz.pl/swiatowy-dzien-zmniejszania-skutkow-klesk-zywiolowych-pakiet-edukacyjny/</p>
<p>16 - Światowy Dzień Żywności</p>	 <p>Oprócz rozmów o zdrowym odżywianiu, warto poruszyć następujące tematy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - wpływ produkcji jedzenia na środowisko (np. ślad wodny produktów), wpływ rolnictwa na jakość wód, - dostęp do żywności na świecie, - skąd pochodzi nasze jedzenie (food miles i współzależności globalne), - wpływ diety na klimat, - marnowanie jedzenia. <p>Więcej w pakiecie: https://www.ekokalendarz.pl/swiatowy-dzien-zywnosci-pakiet-edukacyjny/</p>
<p>24 - Dzień Kundelka</p>	 <p>Tego dnia warto poświęcić chwilę na rozmowę o tym skąd wziąć zwierzę, gdy już bardzo dokładnie przemyślimy tę decyzję, że chcemy i potrafimy zapewnić mu właściwą opiekę. Można przygotować plakaty z hasłem „nie kupuj – adoptuj” i porozmawiać o nielegalnych hodowlach. A także przygotować własnoręcznie zabawki dla swoich i zaprzyjaźnionych psów. Więcej pomysłów w pakiecie https://www.ekokalendarz.pl/dzien-kundelka-pakiet-edukacyjny/</p>

<u>28 - Dzień Odpoczynku dla Zszarganych Nerwów</u>	Dzień, który przyda się każdemu z nas, i dzieciom i dorosłym. Dzień bez sprawdzianów, odpytywania, trudnych zadań, dokładania sobie i innym trudności. Niech będzie łatwo i przyjemnie. Może to dobry czas na spacer do parku lub lasu, słuchanie muzyki, picie ciepłej herbatki, wspólne głośne czytanie książki, ćwiczenia uważności i relaksacyjne?
listopad	
<u>10 - Dzień Jeża</u>	 <p>Warto wykorzystać tę okazję do bliższego poznania tych zwierząt, rozwiania mitów i przygotowania stert liści w ogrodzie przedszkolnym dla jeży, płazów, bezkręgowców. Więcej pomysłów w pakiecie https://www.ekokalendarz.pl/dzien-jeza-pakiet-edukacyjny/</p>
<u>14 - Dzień Czystego Powietrza</u>	 <p>Jakość powietrza w Polsce pozostawia wiele do życzenia. Warto mieć świadomość, jak chronić się przed zanieczyszczeniami oraz jak ich nie potęgować. Co można robić z uczniami? Badanie jakości powietrza, skala porostowa, inauguracja codziennego zimowego sprawdzania jakości powietrza w internecie. Rozmowy o tym jak zachować się przy przekroczeniach norm. Eksperyment smogowy w butelce. Edukacja nt. nie palenia śmieci. Więcej pomysłów w pakiecie: https://www.ekokalendarz.pl/kategoria/swieta/dzien-czystego-powietrza/</p>
<u>17 - Tydzień Edukacji Globalnej</u>	<p>Tydzień Edukacji Globalnej to święto międzynarodowe, co roku organizowane jest pod innym hasłem, jednak najważniejsze zawsze jest ukazywanie współzależności na świecie. Celem edukacji globalnej jest celem jest przygotowanie odbiorców do stawiania czoła wyzwaniom dotyczącym całej ludzkości.</p> <p>Edukacja globalna kładzie szczególny nacisk na:</p> <ul style="list-style-type: none"> • tłumaczenie przyczyn i konsekwencji opisywanych zjawisk, • ukazywanie wpływu jednostki na globalne procesy i wpływu globalnych procesów na jednostkę, • przełamywanie istniejących stereotypów i uprzedzeń, • przedstawianie perspektywy Globalnego Południa, • kształtowanie krytycznego myślenia i zmianę postaw. <p>Edukacja globalna pomaga w kształtowaniu następujących umiejętności:</p> <ul style="list-style-type: none"> • dostrzegania i rozumienia globalnych współzależności, • krytycznego myślenia, • praktycznego wykorzystywania wiedzy, • podejmowania świadomych decyzji, • współpracy w wymiarze lokalnym, krajowym i międzynarodowym. <p>Dużo materiałów dla wszystkich grup wiekowych znaleźć można na stronie https://www.globalna.edu.pl/materialy_educacyjne/.</p>
<u>ostatnia sobota listopada - Dzień bez kupowania</u>	Koniec listopada to początek przedświątecznej gorączki zakupów – Czarny Piątek, Cyber Monday, ale dla równowagi mamy Dzień bez

	kupowania. Idealny czas na podjęcie tematyki nadkonsumpcji. Podczas zajęć o odpowiedzialnych zakupów można poruszyć temat ekoznaków, śladu wodnego produktów, kupowania produktów lokalnych a przede wszystkim nadkonsumpcji. Starsi uczniowie mogą zagrać w pokera kryterialnego o zakupach, wykonać test na wirusa „mania posiadania” lub test „kupić nie kupić”.	
grudzień		
<u>05 - Dzień Gleb</u>		Wiele obserwacji i doświadczeń z glebą w roli głównej opisano w pakiecie edukacyjnym https://www.ekokalendarz.pl/swiatowy-dzien-gleb-pakiet-edukacyjny/ Młodsze dzieci mogą porozmawiać o organizmach żyjących w glebie, obserwować korzenie roślin, z przedszkolnych hodowli lub takie zapoczątkować.
<u>06 - Mikołajki</u>	Burza mózgowi niematerialnych prezentów, które ucieszą dzieci i dorosłych. Wykonanie kuponów na niematerialne prezenty (np. dwie godziny wspólnego grania w planszówki, wspólne pieczenie pierniczków, masaż, rodzinny seans filmowy). Wykonanie plakatu do powieszenia przy wejściu do szkoły (ewentualnie rozesłania rodzicom) z niematerialnymi prezentami, które chciałyby otrzymać dzieci.	
<u>11 - Dzień Terenów Górskich</u>		Poznajemy polskie góry i ich przyrodę oraz parki narodowe położone na terenach górskich https://www.ekokalendarz.pl/miedzynarodowy-dzien-terenow-gorskich-pakiet-edukacyjny/
<u>31 - Sylwester</u>		Wykonanie (w połowie grudnia) plakatów o zagrożeniach dla zwierząt (oraz chorych i wrażliwych na hałas ludzi) wynikające z odpalania fajerwerków. Akcja plakatowania miasta – wieszamy plakaty na klatkach schodowych domów, za zgodą właścicieli w innych miejscach, gdzie bywa dużo ludzi. Więcej pomysłów: https://www.ekokalendarz.pl/sylwester-bez-fajerwerkow-pakiet-edukacyjny/

7. Przykładowe warsztaty

Opis warsztatów zaproponowanych w Programie dla poszczególnych grup wiekowych. Bazują one na treściach i metodach oraz pomocach dydaktycznych zaprezentowanych podczas czterodniowych szkoleń w Spale we wrześniu 2022 roku. Wszystkie elementy programu są autorskimi pomysłami Ośrodka Działań Ekologicznych „Źródła”.

Przykładowe warsztaty dla przedszkolaków i uczniów edukacji wczesnoszkolnej

Warsztat „Dostęp do wody”

Odbiorcy: dzieci pięcioletnie, dzieci sześcioletnie, klasy I-III SP.

Cel ogólny: uświadomienie znaczenia wody w życiu codziennym, ukazanie problemów z dostępem do wody pitnej na przykładzie Ghany i motywowanie do oszczędzania wody.

Cele szczegółowe:

Uczennica/uczeń:

- potrafi wyjaśnić, do czego używamy wody w codziennym życiu,
- uświadamia sobie znaczenie wody w życiu człowieka i organizmów żywych,
- wie, dlaczego ziemia nazywana jest niebieską planetą,
- wskazuje zbiorniki wodne (oceany, morza, rzeki, jeziora) na globusie,
- rozróżnia wodę słodką i słoną,
- zna proporcje wody słodkiej i słonej na Ziemi,
- potrafi wskazać Ghanę na mapie Afryki,
- umie wymienić 3 owoce rosnące w Ghanie,
- opisuje własnymi słowami przyrodę i życie w Ghanie w oparciu o fotografię,
- wyjaśnia konsekwencje braku dostępu do wody pitnej w Ghanie,
- szacuje objętość naczyń,
- mierzy objętość,
- korzysta z pojęcia „litr”,
- doświadcza, ile waży woda,
- wie, że woda w kranie jest dobrem, o które trzeba dbać,
- rozumie konieczność oszczędzania wody i wie, jak to robić,
- potrafi współpracować w grupie.

Czas trwania: 120 minut.

Dokładny opis przebiegu zajęć znajduje się tutaj: <https://www.globalna.edu.pl/ghana/scenariusz/>.

Prezentacja do zajęć znajduje się tutaj: https://www.globalna.edu.pl/pliki/ghana_prezentacja.pdf.

Warsztat „Powietrze i jego zanieczyszczenia”

Odbiorcy: dzieci pięcioletnie, dzieci sześciolatnie, klasy I-III SP.

Cel główny: wprowadzenie w tematykę zanieczyszczeń powietrza.

Cele szczegółowe:

Uczennica/uczeń:

- wie, co to jest powietrze,
- zna właściwości powietrza,
- rozumie znaczenie słowa zanieczyszczenia,
- potrafi wymienić główne źródła zanieczyszczeń powietrza,
- wie, co to jest smog,
- zna sposoby na ograniczanie emisji zanieczyszczeń,
- wie co robić by chronić się przed zanieczyszczeniem powietrza,
- zna skutki oddychania zanieczyszczonym powietrzem.

Czas trwania: 90 minut.

Dokładny opis przebiegu zajęć znajduje się tutaj: http://www.smog.zrodla.org/wp-content/uploads/2017/05/scenariusze_Oczysc_atmosfere.pdf, str. 8-12.

Warsztat terenowy „Jakim powietrzem oddychamy?”

Odbiorcy: dzieci pięcioletnie, dzieci sześciolatnie, klasy I-III SP.

Cel ogólny: zwrócenie uwagi dzieci na jakość powietrza w okolicy ich szkoły/przedszkola.

Cele szczegółowe:

Uczeń/uczennica:

- wskazuje obiekty które mogą zanieczyszczać powietrze,
- rozumie znaczenie roślin dla utrzymania dobrej jakości powietrza,
- wie że powietrze przenosi zapachy,
- wie że w powietrzu unoszą się pyły,
- potrafi wskazać kierunek, z którego wieje wiatr,
- ćwiczy współpracę w grupie.

Czas trwania: 120 minut.

Dokładny opis przebiegu zajęć znajduje się tutaj: http://www.smog.zrodla.org/wp-content/uploads/2017/05/scenariusze_Oczysc_atmosfere.pdf, str. 14-17.

Warsztat „Skąd pochodzi Twój posiłek?”

Odbiorcy: dzieci pięcioletnie, dzieci sześciolatnie, klasy I-III SP.

Cel główny: ukazanie znaczenia kupowania produktów lokalnych.

Cele szczegółowe:

Uczennica/uczeń:

- potrafi wskazać Wietnam na mapie świata,
- wie, jakie zboże jest podstawą wietnamskiej diety,
- wie, jakie owoce rosną w Wietnamie,
- zna funkcje i znaczenie wietnamskiego kapelusza non la,
- rozwija wyobraźnię,

- zna pojęcie food miles,
- wie, skąd sprowadzane są niektóre produkty spożywcze,
- rozumie, dlaczego warto kupować produkty lokalne,
- potrafi zgodnie uczestniczyć we wspólnej zabawie.

Czas trwania: 120 minut.

Dokładny opis przebiegu zajęć znajduje się tutaj: <https://www.globalna.edu.pl/wietnam/scenariusz/>.

Prezentacja do zajęć znajduje się tutaj: https://www.globalna.edu.pl/pliki/wietnam_prezentacja.pdf.

Warsztat terenowy „Przyroda jest ciekawa!”

Odbiorcy: przedszkolaki, klasy I-III SP.

Cel główny: ukazanie uczestnikom różnorodności gatunkowej terenu.

Cele szczegółowe:

Uczennica/uczeń:

- zna pojęcie bioróżnorodność,
- rozpoznaje podstawowe gatunki drzew i krzewów,
- dokonuje obserwacji.

Czas trwania: 120 minut.

Ćwiczenia przeprowadzone w trakcie zajęć (wszystkie ćwiczenia omówione zostały podczas szkolenia):

- Kto tak jak ja?
- Co mam w dłoni?
- Poszukiwacze skarbów + układanie obrazków zwierząt z naturalnych materiałów (karta poszukiwaczy skarbów znajduje się tutaj: <https://www.ekokalendarz.pl/wp-content/uploads/pakiet-04-22-%C5%9Awiatowy-Dzie%C5%84-Ziemi.pdf>, str. 5) dla młodszych dzieci „Pudełko poszukiwaczy skarbów” (<https://www.ekokalendarz.pl/wp-content/uploads/pakiet-04-22-%C5%9Awiatowy-Dzie%C5%84-Ziemi.pdf>, str. 4).
- Znajdź wśród drzew swojego przyjaciela.
- Poszukiwanie gatunków drzew i zaznaczanie na karcie pracy (kartę nauczyciele otrzymali podczas szkolenia) dla młodszych dzieci zabawa „Wyścig po liście”.
- Zabawa ruchowa „Zwierzęta i zasoby”.
- Zabawa na zapamiętywanie „Szachownica”.
- Badania po sznurze.
- Pamięciowy aparat fotograficzny (<https://www.ekokalendarz.pl/wp-content/uploads/pakiet-04-22-%C5%9Awiatowy-Dzie%C5%84-Ziemi.pdf>, str. 7).

Warsztat terenowy „Zabawy na łące”

Odbiorcy: przedszkolaki, klasy I-III SP.

Cel ogólny: poznawanie przyrody przy pomocy różnych zmysłów.

Cele szczegółowe:

Uczennica/uczeń:

- ćwiczy motorykę małą i dużą,
- rozpoznaje faktury przy pomocy dotyku,

- ćwiczy rozpoznawanie dźwięków występujących w lesie/parku,
- rozwija wyobraźnię,
- kształtuje wrażliwość.

Czas trwania: 120 minut.

Ćwiczenia do przeprowadzenia w trakcie zajęć (wszystkie ćwiczenia omówione zostały podczas szkolenia):

- Spacer w koronach drzew i leśna galeria (z wykorzystaniem lusterek).
- Mikroturystyka (z wykorzystaniem figurek).
- Spacer po linie.
- Leśny koktajl zapachowy.
- Dźwiękowa mapa okolicy dla młodszych dzieci ćwiczenie „Cicho, a tyle dźwięków”.
- Koło kolorów.
- Malowanie naturalnymi barwnikami.
- Zabawa „Nietoperz i ćma”.
- Przyrodnicze obrazy (na taśmie dwustronnej).
- Bingo w naturze (<https://www.ekokalendarz.pl/wp-content/uploads/pakiet-04-22-%C5%9Awiatowy-Dzie%C5%84-Ziemi.pdf>, str. 12).

Przykładowe warsztaty dla uczniów drugiego etapu edukacyjnego

Warsztat „Dostęp do wody na świecie”

Odbiorcy: klasy IV-VI SP.

Cel ogólny: uświadomienie znaczenia wody w życiu codziennym, ukazanie problemów z dostępem do wody pitnej na przykładzie Ghany i motywowanie do oszczędzania wody.

Cele szczegółowe:

Uczennica/uczeń:

- wyjaśnia, do czego używamy wodę w codziennym życiu,
- uświadamia sobie znaczenie wody w życiu człowieka i organizmów żywych,
- wie, dlaczego Ziemia nazywana jest niebieską planetą,
- wskazuje i nazywa zbiorniki wodne (oceany, morza, rzeki, jeziora) na globusie,
- zna proporcje wody słodkiej i słonej na Ziemi,
- potrafi wskazać Ghanę na mapie Afryki,
- wyjaśnia konsekwencje braku dostępu do wody pitnej w Ghanie,
- szacuje objętość naczyń i mierzy objętość,
- doświadcza, ile waży woda,
- wie, że woda w kranie jest dobrem, o które trzeba dbać,
- rozumie konieczność oszczędzania wody i wie, jak to robić,
- potrafi współpracować w grupie.

Czas trwania: 90 minut.

Dokładny opis przebiegu zajęć znajduje się tutaj: <https://www.globalna.edu.pl/pliki/postaw-na-rozwoj-zrownowazony.pdf>, str. 54-59.

Warsztat „Co to jest ślad wodny?”

Odbiorcy: klasy VII-VIII SP.

Cel ogólny: zapoznanie uczniów i uczennic z koncepcją śladu wodnego i wskazanie możliwości jego ograniczenia.

Cele szczegółowe:

Uczennica/uczeń:

- potrafi zdefiniować ślad wodny i rozróżnia jego składowe,
- kształtuje w sobie świadomość ilości wody zużywanej pośrednio w codziennym życiu,
- ma świadomość wpływu własnych wyborów na sytuację w krajach Globalnego Południa,
- wie, jak ograniczyć swój ślad wodny.

Czas trwania: 90 minut.

Dokładny opis przebiegu zajęć znajduje się tutaj:

https://www.woda.edu.pl/img/broszura_gimnazjum.pdf, str. 22-31.

Warsztat „Powietrze i smog”

Odbiorcy: klasy IV-VIII SP.

Cel ogólny: zapoznanie uczniów i uczennic z rodzajami i źródłami zanieczyszczeń powietrza.

Cele szczegółowe:

Uczennic/uczeń:

- zna skład powietrza atmosferycznego,
- wie, czym są zanieczyszczenia powietrza,
- wymienia główne źródła zanieczyszczeń powietrza,
- zna skutki zdrowotne i przyrodnicze zanieczyszczenia powietrza,
- wie, czym jest smog i w jakich warunkach powstaje,
- zna sposoby ograniczania zanieczyszczeń powietrza,
- wie jak ochronić się przed skutkami zanieczyszczeń.

Czas trwania: 90 minut.

Dokładny opis przebiegu zajęć znajduje się tutaj: http://www.smog.zrodla.org/wp-content/uploads/2017/05/scenariusze_Oczysc_atmosfere.pdf, str. 22-25.

Warsztat „Zmiany klimatu - podstawy”

Odbiorcy: klasy IV-VIII SP.

Cel główny: Wprowadzenie do zagadnień związanych ze zmianami klimatu, wyjaśnienie podstawowych pojęć i procesów.

Cele szczegółowe:

Uczennica/uczeń:

- potrafi opisać własnymi słowami działanie efektu cieplarnianego,

- rozumie pojęcia: atmosfera, klimat, efekt cieplarniany, gazy cieplarniane, globalne ocieplenie,
- wymienia sytuacje i działania, które niekorzystnie wpływają na klimat,
- dostrzega i rozumie wpływ działań człowieka na środowisko,
- rozumie osobistą odpowiedzialność za zmiany klimatu,
- kształci myślenie przyczynowo-skutkowe.

Czas trwania: 90 minut.

Dokładny opis przebiegu zajęć znajduje się tutaj: <https://klimat.edu.pl/scenariusz-1/>.

Dla uczniów klas VII-VIII trudniejsza wersja warsztatu: <https://klimat.edu.pl/scenariusz-4/>.

Warsztat „Skutki zmian klimatu”

Cel ogólny: Uświadomienie uczniom prognozowanych skutków społeczno-polityczno-przyrodniczych zmian klimatu.

Cele szczegółowe:

Uczennica/uczeń:

- rozumie, że działalność ludzi zamieszkujących bogate kraje Północy ma wpływ na życie ludzi na całym świecie a w szczególności na mieszkańców krajów ubogiego Południa,
- wymienia przykładowe skutki zmian klimatu,
- uświadamia sobie wpływ zmian klimatu na życie organizmów w różnych rejonach świata,
- wskazuje ekosystemy najbardziej narażone na skutki zmian klimatu.

Czas trwania: 90 minut.

Dokładny opis przebiegu zajęć znajduje się tutaj: <https://klimat.edu.pl/scenariusz-2/>.

Warsztat „Czy wszyscy mogą najeść się do syta?”

Odbiorcy: klasy IV-VIII SP.

Cel ogólny: uświadomienie uczennicom i uczniom skali występowania zjawiska głodu na świecie oraz ukazanie przyczyn głodu i niedożywienia.

Cele szczegółowe:

Uczennica/uczeń:

- uświadamia sobie, skąd pochodzą niektóre konsumowane w Polsce produkty,
- rozumie pojęcie food miles,
- rozumie znaczenie kupowania przede wszystkim żywności lokalnej,
- potrafi wymienić zagrożenia związane z transportowaniem żywności na duże odległości, wskazuje sposoby ograniczania food miles,
- poznaje przyczyny głodu na świecie,
- rozumie pojęcie głodu utajonego,
- podaje przykłady działań zaradczych,
- utrwała wiedzę o kontynentach,
- ćwiczy dodawanie liczb wielocyfrowych metodą pisemną.

Czas trwania: 90 minut.

Dokładny opis przebiegu zajęć znajduje się tutaj: <https://www.globalna.edu.pl/pliki/postaw-na-rozwoj-zrownowazony.pdf>, str. 64-68.

Warsztat „Sprawiedliwy handel”

Odbiorcy: klasy IV-VIII SP.

Cel ogólny: przybliżenie uczennicom i uczniom idei sprawiedliwego handlu poprzez ukazanie wpływu indywidualnych wyborów konsumenckich na sytuację pracownic i pracowników w krajach Globalnego Południa.

Cele szczegółowe:

Uczennica/uczeń:

- samodzielnie analizuje tekst źródłowy i wyciąga na jego podstawie wnioski, układa zdarzenia w historię tworzącą logiczną całość,
- wie, jak powstają wybrane produkty, które używane są w codziennym życiu, np. czekolada, kakao, piłka do gry,
- rozumie wpływ swoich wyborów konsumenckich na sytuację pracowników krajów Globalnego Południa,
- rozwija umiejętności czytania ze zrozumieniem, pracy w grupie, kreatywnego myślenia oraz wyraża swoje poglądy na wybrane zagadnienia,
- wyjaśnia pojęcia: sprawiedliwość, sprawiedliwy handel,
- rozpoznaje i opisuje znak certyfikat Fairtrade.

Czas trwania: 90 minut.

Dokładny opis przebiegu warsztatu znajduje się tutaj: <https://www.globalna.edu.pl/pliki/postaw-na-rozwoj-zrownowazony.pdf>, str. 69-83.

Warsztat „Przyroda jest ciekawa!”

Odbiorcy: klasy IV-VIII SP

Cel: ukazanie uczestnikom różnorodności gatunkowej terenu

Cele szczegółowe:

Uczennica/uczeń:

- zna pojęcie bioróżnorodność,
- rozpoznaje podstawowe gatunki drzew i krzewów,
- dokonuje obserwacji przyrodniczych.

Czas trwania: 90 minut

Ćwiczenia przeprowadzone w trakcie zajęć (wszystkie ćwiczenia omówione zostały podczas szkolenia):

- Kto tak jak ja?
- Co mam w dłoni?
- Poszukiwacze skarbów + układanie obrazków zwierząt z naturalnych materiałów (karta poszukiwaczy skarbów znajduje się tutaj: <https://www.ekokalendarz.pl/wp-content/uploads/pakiet-04-22-%C5%9Awiatowy-Dzie%C5%84-Ziemi.pdf>, str. 5).

- Znajdź wśród drzew swojego przyjaciela.
- Mierzenie wieku drzew.
- Poszukiwanie gatunków drzew i zaznaczanie na karcie pracy (kartę nauczyciele otrzymali podczas szkolenia).
- Zabawa ruchowa „Zwierzęta i zasoby”

Warsztat „Przyrodniczy zmysł”

Odbiorcy: klasy IV-VII SP

Cel ogólny: poznawanie przyrody przy pomocy różnych zmysłów

Cele szczegółowe:

Uczennica/uczeń:

- Ćwiczy motorykę małą i dużą
- Rozpoznaje faktury przy pomocy dotyku
- Ćwiczy rozpoznawanie dźwięków występujących w lesie/parku
- Rozwija wyobraźnię
- Kształtuje wrażliwość

Czas trwania: 90 minut

Ćwiczenia do przeprowadzenia w trakcie zajęć (wszystkie ćwiczenia omówione zostały podczas szkolenia):

- Spacer w koronach drzew i leśna galeria (z wykorzystaniem lusterek).
- Mikroturystyka (z wykorzystaniem figurek).
- Spacer po linii.
- Leśny koktajl zapachowy.
- Dźwiękowa mapa okolicy.
- Koło kolorów.
- Malowanie naturalnymi barwnikami.

8. Inspirujące miejsca do edukacji przyrodniczej i ekologicznej

Lista miejsc i instytucji polecanych przez nauczycieli powstała podczas warsztatów diagnostycznych poprzedzających powstanie programu, które odbyły się we wrześniu 2022 w Spale.

Miejsca, polecane przez nauczycieli na lekcje w przyrodzie:

- Lasy spalskie
- Park Miejski im. Solidarności (na terenie parku pomniki przyrody, przez park przepływa rzeka Wróblówka)
- Park Miejski Michałówek
- Skwer Stefanii i Juliana Tuwimów, ul. Wschodnia 19
- Park Miejski Nowe Bulwary
- Tomaszowskie Błonia, ul. Strzelecka 12
- Park im. Dr. Jana Radego
- Sulejowski Park Krajobrazowy
- Zespół Szkolno-Przedszkolny nr 2 posiada na swoim terenie ogród sensoryczny: <https://sp12tomaszow.wikom.pl/wpis/w-naszej-szkole-powstal-ogrod-sensoryczny>
- Ogródek przy Przedszkolu nr 20
- Groty Nadgórzyckie, <http://grotynagorzyckie.pl/>
- Małe groty w Smardzewicach, <https://goo.gl/maps/pD4xbTtxtKBGxWyHb7>
- Bulwary nad Wolbórką, obok galerii Tomaszów
- Rezerwat Niebieskie Źródła oraz tereny zielone w okolicy, <http://skansenpilicy.pl/turystyka-w-regionie/niebieskie-zrodla/>
- Boisko w Ciebłowicach Dużych (na trasie do Spały)
- Las za jednostką wojskową, przy ul. Piłsudskiego
- Przystań Miejska nad Pilicą, <https://goo.gl/maps/zrMHDgpZbA196ho18>
- Tereny zielone w okolicy ul. Mielczarskiego

Instytucje i osoby do współpracy:

- Schronisko dla zwierząt bezdomnych, ul. Kępa 3, <http://www.schroniskotomaszow.pl/>
- Pasieka Miejska przy Galerii Tomaszów, <https://chgaleriatomaszow.pl/cowulubzyczy/>
- Miejskie Centrum Kultury przy placu Tadeusza Kościuszki 18, <http://mck-tm.pl/> oraz jego filie:
- Miejsce Centrum Kultury za Pilicą przy ul. Gminnej 37/39
- Miejskie Centrum Kultury Tkacz przy ul. Nieborowskiej 50
- Miejskie Centrum Kultury Browarna przy ul. Browarnej 7
- Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim im. Antoniego hr. Ostrowskiego: <https://www.muzeumtomaszow.pl/>

- Urząd Miasta Tomaszów Mazowiecki, <https://www.tomaszow-maz.pl/>
- Nadleśnictwo Smardzowice, <https://smardzewice.lodz.lasy.gov.pl/>
- Zakład Gospodarki Wodno-Kanalizacyjnej, <https://www.zgwk.pl/zaklad-tomaszow-mazowiecki-kontakt/kontakt-oczyszczalnia-sciekow/>
- Powiatowa Stacja Sanitarno-Epidemiologiczna w Tomaszowie Mazowieckim, <https://www.gov.pl/web/psse-tomaszow-mazowiecki>
- Skansen Rzeki Pilicy, <http://skansenpilicy.pl/>
- Szkółka Roślin Ozdobnych Wieczerek, Borki 81
- Tomaszowskie Kopalnie Surowców Mineralnych Sp. z o.o.
- Państwowe Centrum Animacji Społecznej w Tomaszowie, <https://pcastm.pl/>
- Miejska Biblioteka Publiczna, <https://mbptomaszow.pl/>
- Arena Lodowa, <https://arenalodowa.pl/>
- Państwowa Straż Pożarna przy ul. Warszawskiej 105
- Punkt Selektywnego Zbierania Odpadów (warsztaty edukacyjne): <https://www.zgwk.pl/ekologiczna-edukacja-zgwk-tomaszow-mazowiecki/>
- Stowarzyszenie Twórców Ludowych, pani Zofia Pacan - twórczyni ludowa z Bielowic, <https://www.muzeumtomaszow.pl/stowarzyszenie-tworcow-ludowych/kontakt-op-stl>
- Wojciech Kuc, Stowarzyszenie Słoneczna Jedyńka, Klub Seniora, <http://www.mopstomaszow.naszops.pl/klub-seniora-sloneczna-jedynka>
- Perfect Garden Aleksandra Szczepanik, <https://www.facebook.com/perfect.garden.szczepanik/>